

A radikális baloldal helyzete és perspektívái itthon és a világban

Szerkesztőségünk körkérdéssel fordult a hazai és nemzetközi társadalomtudomány tőkerendszer-kritikus képviselőihez: fejtsék ki véleményüket a radikális baloldal magyarországi, európai és globális helyzetéről, kibontakozásának lehetőségeiről és az általuk helyesnek tartott cselekvés irányairól, módszereiről. E számunkban a beérkezett válaszokból hatot adunk közre.

*

BARÁT ENDRE

A radikális baloldal perspektíváiról

Amikor itthon a radikális baloldalt hiányoljuk, akkor mindig a parlamentből, maximalistább megközelítéssel, éppenséggel a hatalomból hiányoljuk. Nem csoda ez egy olyan országban, ahol harminc éve a jobboldal liberális vagy konzervatív változata uralja a politikai életet. Mielőtt az önsajnálát csapdájába esnénk, érdemes megnézni, hogy a közbeszédben radikális baloldalinak definiált pártok mire is jutottak mostanában a világ szerencsésebbnek gondolt tájain. A centrumállamok mainstream politikai térképeinek legszembevetőbb vonása, hogy a radikális baloldalon nagyon kicsi, erőtlen pártokat látunk. Pár éve még lehetségesnek tűnt egy globális baloldali fordulat, azonban a 2008-ban kezdődött gazdasági válság enyhülésével ezek a pártok jelentősen vesztek vonzerejükből, így áttörés helyett az eljelentéktelenedést voltak kénytelenek megélni. A mai „radikális” baloldali szerveződések, illetve vezetők, Corbynnal, a Szirizával, a Die Linke-vel, Sandersszel mind-mind a XIX. század végi munkásmozgalm felélesztését, eredményeinek, sikereinek megismétlését tűzik

ki célul. Úgy viselkednek, mintha a nagyipar gyárai ma ugyanúgy „kitermelnék” a kapitalizmuskritikus munkásközösségeket, mintha a munkások szörnyű nélkülözése lenne a mai kapitalizmus legnagyobb belső ellentmondása, mintha a centrumállamok mai munkásai nem részesei, alkotói lennének a kapitalista társadalomnak, hanem ellenfelei. Pedig az „északi” – mind az USA-t, mind Európát tekintve – fehér munkásság nem ellensége, hanem fenntartója és gazdasági-társadalmi megalapozója a „fejlett” országok kapitalizmusának. Ők a McDonald’s, a Primark, a Starbucks és a többi globális multinacionális cég legnagyobb vásárlói, tudva, de fittyet hányva rá, hogy a periféria társadalmainak gyermekei rabszolgaként dolgozva állítják elő az ő jólétüket megalapozó – részben – luxustermékeket, ugyancsak semmit nem törődve a súlyos környezeti károkkal, amiket kedvenc termékeik előállításának folyamata előidéz. Ők már nem járnak szakszervezeti gyűlésre, focimeccsre, a május elseje sem a munkájuk ünnepe, csak vurstli számukra, lakást nem a többi dolgozó közelében keresnek, hanem, ha tehetik, inkább minél jobb módú környékeken. A bányák, a kohók, a hajógyárak megszűnésével a munkásközösségek is megszűntek, a régi munkásszolidaritás csak emlékké vált. A radikális baloldal képviselői úgy tesznek, mintha csak újra kellene élesíteni a munkásságban a forradalom parazsát, és az ismét lángba borítaná a világot. Pedig a centrum országokban mára megszűnt a forradalmi munkásosztály, ettől lettek ezek a pártok konzervatív baloldaliak: csak valami furcsa munkásnosztalgia vezérli őket, visszasírása az elmúlt, dicsőséges éveknél, régi szlogenekkel, szimbólumokkal, sztrájkokkal, utcai összetűzésekkel. (Valószínűleg ők is rájöttek arra, amire a jobboldal jóval korábban: hogy a szavazókat nem a racionalitás, hanem érzelmek mozgatják). De ami valamikor forradalmi tett és elv volt, mára romantikus nosztalgia. A múlt olyasféle visszasírása ez, mint volt a XIX. század elejétől a XX. század közepéig eltartó, a céhek, vagy az egyedi és magas minőséget termelő kisipar utáni nosztalgikus, kispolgári vágyakozás. A mainstream radikális baloldali pártok egy letűnt világban élnek, a kapitalizmus egy korábbi korszakát szeretnék visszaállítani, annak látványos harcaival, szervezeteivel, jelszavaival. Nem látják a kapitalizmuson túli jövőt – ezért a visszanezés. Onnan szeretnék folytatni a harcot, amikor még élt a „Mozgalom”. Megjelenésük, arculatuk a klasszikus szociáldemokráciát idézi, programjaik is kimerülnek a jóléti állam visszaállításában. Ezért ezek a pártok már soha nem lesznek képesek a baloldal örök harcát (egyszerűsítve: a tulajdonnal) sikerrel megvívni, nemcsak azért, mert

nem látnak túl a nosztalgián, nem látják a valós törésvonalakat, nem látják a kapitalizmuson túli jövőt, de azért sem, mert szervezeteik sem alkalmasak annak beteljesítésére. Az a pártrendszer, amit a munkásmozgalom saját harcának megvívására megteremtett, a XIX. század gyáripari kapitalizmusára adott reakció társadalmi szervezete volt. A nagy gyárak, az egy helyen összpontosuló munkástömegek pártjai voltak, melyek maguk(ból) teremtették meg a munkásosztályt és annak kultúráját, sajátos viselkedésmintákkal, ruházattal, életmóddal, olvasókörökkel stb. Az ellenállás szervezeteit maguk az ellenállók, a munkások alakították, formálták, a sok kis helyi szakszervezet, egyesület, olvasókör, sportkör és egyesülés törekvésein keresztül. Az ellenállás helyi kis köreinek egybeszerveződéséből jött létre a munkásság nagy szervezete. Ha van a munkásmozgalomnak olyan hagyománya, amit tovább kell vinni, az pontosan nem a szlogenek, jelképek világa, hanem a sokféle önszerveződés mintája, ahogyan különböző régiók, térségek, iparágak az ellenállás helyi hagyományaival és társadalmi újításaival alakították ki a baloldal új szervezeteit. A mai radikális baloldal pártjait viszont a radikális baloldali vezetők a mai kapitalizmus elitpártjainak mintájára alakítják ki, így működésükben sem sokban különböznek azoktól. A külső, a jelképek, a hívószavak a régiek, csak a párt már nem a munkások pártja, és a szavazók sem a munkások.

A nagy kérdés az, hogy a mai politikai rendszer intézményi keretében lehetséges-e az új radikális baloldal önszerveződése? Lehet-e olyan keretek között megszervezni a forradalmi ellenállást, mely keretek valójában a megdöntendő rendszer fennállásának és -maradásának intézményei? Lehet-e a mai képviseleti rendszeren keresztül – amely végtelenségig szélesítette azt az eredendően is létező szakadékot, ami a képviseltek és a képviselőket elválasztotta – elérni valódi népképviselést? Nyilván e kérdések költőiiek; a válasz egyértelmű: nem.

Akkor milyennek is kellene lennie a radikális baloldálnak? Leginkább utópikusnak. Újra kell egy jó értelemben vett utópia arról, hogy mit szeretnénk a kapitalizmuson túl, szükség lenne egy olyan új világ elgondolására, amely a mai és a kapitalizmus által folyamatosan újrateremtett jövőbeni társadalmi válságokat felszámolja. Olyan utópia, amely nem a múltban keresi a jelen problémáinak megoldását, hanem egy teljesen új jövőt vetít maga elé reális célként. Olyan, ami felszámolja az embernek ember általi elnyomását, és felszámolja az ebből rögtön következő, a nem emberi környezet kizsákmányolását. Murray Bookchin (amerikai anarchista filozófus) írta 50 évvel ezelőtt, hogy az ökológiai válság nem gazdasági, technológiai vagy

etikai válság, hanem annál több: az emberi társadalom mély válsága. A válság gyökere pedig az a hierarchikus, elnyomáson alapuló társadalmiszemlélet, amelyet a kapitalizmus tökélyre fejlesztett, és ami már az emberi tudat legmélyére is beférkőzött. Oly mértékben, hogy a nem hierarchikus rendszereket is csak a hierarchia szemüvegén keresztül tudjuk értelmezni. Táplálékláncokat, szükségleti piramisokat alkotunk, nemzeteket, fajokat, rasszokat állítunk sorrendbe, családfenntartást, munkavégzést csak hierarchikus rendben tudunk elképzelni. Hierarchiát hozunk létre nemi alapon, életkor alapján, iskolai végzettség, örökölt tulajdonságok, örökölt és megszerzett vagyon alapján. Amíg a társadalom alapja a hierarchia és az azon alapuló kizsákmányolás, addig a nem emberi világról sem vagyunk képesek mást gondolni. Addig a természet alsóbbrendű, kizsákmányolandó alany, ami egyenesen vezet a végső ökológiai katasztrófához. Olyan radikális baloldalra van szükség, amely nem csupán a munkást akarja felszabadítani a hierarchia rabságából, hanem a természetet is, mindenkit, akit és amit ez a rendszer a feltételezett piramisok aljára sorolt. A nőket, a más rasszhoz tartozókat, a munkásokat, a szegényeket, a külön vallásúakat, a gyerekeket, a másként gondolkodókat, a másként élőket, a hajléktalanokat és magát a természetet is. Kell egy utópia, olyan, amelyhez a baloldal közelíteni szeretne. Olyan, ami felszámolja a kapitalizmus mindenre kiterjedő hierarchiáját, olyan, amely Bookchin szavaival élve, nem az egyenlők egyenlőtlenségét, hanem az egyenlőtlenek egyenlőségét valószínűsíti meg. És kellenek *szerveződések*, melyek hierarchia-, elnyomás-, kizsákmányolásmentesen működnek saját területükön. Akiket nőként nyomnak el, azok ez ellen küzdve hozzák létre szerveződésüket, akiket dolgozókként munkahelyükön, az ez ellen küzdő csoportot, akiket rasszjegyeik alapján taszítanak az elnyomottak közé, ez ellen küzdő szervezetet, akit az ökológiai válság sújt, vagy azt érzik égető problémának, ilyen célút. Sok és sokféle valódi szerveződésre van szükség, hogy az elnyomás minden formája meglegelje ellenerejét. A kapitalista társadalom betegsége ma területileg és társadalmi csoportok között szétszórva különböző tüneteket produkál, de ezek a tünetek ugyanannak a betegségnek a tünetei, a sokszínűség a sok tünetre adott válaszokból ered, de ezek egygyé szerveződése lehet a betegség leküzdésének orvossága. A globális kapitalizmus az elnyomás különböző formáit különböző módokon osztja el a világ különböző szegleteiben. Van, ahol továbbra is a munkásoké a legelnyomottabb és legkiszolgáltatottabb csoport, de van, ahol az elnyomott etnikai kisebbségek, van, ahol a földművesek és van, ahol a nők, van, ahol a lakhatásuktól megfosztott csoportok az

áldozatok – és van, ahol mindezeket felülírja az ökológiai válság okozta katasztrofáltság, az egészségtelen levegő, az egészséges ivóvíz hiánya. Sok helyen sokféle egyenlőtlenséget és hierarchiát teremt a kapitalizmus XXI. századi változata, így az ellene való küzdelmet sem lehet egyetlen csoport partikuláris érdekei alapján megszervezni. Ma nem lehet pusztán a munkások küzdelmére redukálni a radikális baloldal forradalmi küzdelmét. A cél sem lehet egyetlen csoport vagy osztály felszabadítása, a radikális baloldal célja csak a globális és egyetemes felszabadítás programja lehet.

A radikális baloldalnak végre tovább kell lépnie a képviseleti demokrácia elitizmusán, és a valódi közvetlen demokrácia megvalósításán kell dolgoznia. A képviseleti demokrácia, ahogyan azt Tolsztoj írta, azt a hazug szabadságot nyújtja, amit a bebörtönözöttek éreznének, ha szavazhatnának börtönőreik kiválasztására. Evvel szemben meg kell teremteni a feltételeit annak, hogy a köz ügyeibe mindenkinek beleszólása lehessen. Mindehhez szükséges az anarchisták és az utópista szocialisták soha meg nem valósult oktatási projektje, mivel olyan emberek tömegére van szükség, akik képesek felelősen dönteni a közjóról, s ezt a célt csak a hatékony oktatás révén lehet elérni. Bookchin azt is mondta, hogy a forradalom programja csak oktatási program lehet. Nem hétköznapi értelemben vett oktatásról van szó, nem információk elsajátításának technológiájává redukált, formális oktatásról, hanem a közös ügyek intézéséhez szükséges morális, etikai tudás átadásáról, a közért érzett felelősségről, a döntések meghozatalához szükséges kölcsönös elfogadásról, együttműködésről, a felvilágosodás testvériségének megvalósításáról. Alapfeltétel az elfogadása és elfogadtatása annak, hogy ugyanaz a jelenség több nézőpontból is értelmezhető, s a felismerés, hogy ezen vélemények kifejtésével, megvitatásával lehet a mindenki által elfogadható döntésekhez eljutni. Tényként kell kezelni, hogy minden dolognak vannak szakértői, viszont minden dolognak más-más a szakértője, és nincsenek megkérdőjelezhetetlen tekintélyek. Mindezek tömegmértű elfogadtatása csak a radikális baloldal szervezetein keresztül lehetséges, olyan szervezeteken keresztül, melyek saját működésükkel, saját szervezeti kultúrájukkal saját környezetükben mutatnak példát a demokratikus döntéshozatal működéséről. Saját döntéseiket, akcióikat, kampányaikat úgy kell megszervezni, hogy azok közvetítsék a közvetlen demokrácia mintáit. A közvetlen demokráciát nem csupán a mai értelemben vett politikai döntések területén kell alkalmazni, hanem a termelés és a megtermelt javak elosztását is így kell megszervezni.

A társadalomból „kiagyazódott” gazdaságot az új demokratikus társadalomba kell beágyazni, hogy a gazdaság ne a növekedést, a profit-szerzést szolgálja, hanem a legtágabb köz javát. Mindezt a radikális baloldal kezdeményezései, szövetkezései, kölcsönösségen alapuló szervezetei tudják megvalósítani. A kölcsönösséggel a közösségi döntéseken alapuló helyi gazdálkodás és ezen gazdaságok szövetsége mint oktatási projekt is képes lehet a kapitalizmuson túli világ utópiájának valóságossá és elképzelhetővé tételére. A helyi demokratikus közösség által ellenőrzött gazdaság lehet csak ökológikus. Amint a szervezetek sokféleségében megmutatkozó közös alapelvek teszik azt egységessé, úgy a termelésben is a helyi környezettel harmóniában élő közösség által ellenőrzött termelés képezi a közös alapot a sokféleségben.

A sok kis helyi baloldali kezdeményezés, a sok lokálisan működő demokratikus szerveződés szövetségéből jöhet létre egy globális antikapitalista szövetség. A történelemben most először vannak meg a technikai feltételei a globális hálózatok kialakításának, amit a mai kapitalizmus eddig saját fennmaradására használt, a globális munkamegosztás és a globális piac által. Azonban ezen előnyök egyben válságát is okozzák – a klímaválsággal és most a koronavírussal. A baloldal azonban eddig nem tudta a maga céljaira használni a globalizáció új intézményeit. A baloldálnak a globalizáció hátrányainak kritikája mellett érdemesebb lenne annak lehetőségeit megkeresni, hogyan lehet az egyre hatékonyabbá váló hálózatokat a globális baloldal összeszervezésére felhasználni, a sok kis lokális baloldali szerveződés nagy, globális hálózattá szervezésével, mely egyszerre tud ökológikusan lokális és a nemzetállamokon túli globális hálózattá válni, evvel megteremtve a mai kapitalizmuson túli új utópia mintáját.

*

FLORIN POENARU

A globális baloldal esélyei

Nehéz jóslatokba bocsátkozni, főképp, ami a jövőt illeti – tartja egy jópofa mondás, ami különösen találó a globális szélsőbaloldal esélyeit illetően. Olyan különleges történelmi pillanatban vagyunk ugyanis,

amikor mind az optimizmus, mind pedig a pesszimizmus tökéletesen igazolható, ha a jövőre gondolunk.

Ha ráközelítünk a 2008-as pénzügyi válság következményeire, azt láthatjuk, hogy az újjászülető globális baloldal esélyei ígéretesebbek voltak, mint korábban bármikor. Az elmúlt évtizedben lezajló nagy tömegtüntetések szerte a világban komolyan megkérdőjelezték nemcsak a korábbi neoliberais konszenzust, hanem annak alapjait is. Miközben még nincsen (vagy csak formálódik) egy világos baloldali alternatíva, az elmúlt 40 év neoliberais hegemoniája már menthetetlenül a múlthoz tartozik.

Ezt a tömeges mobilizációt egy új generáció vezette, amely a hidegháború után vált felnőtté, a globális neoliberais világrend csúcspontján. Számukra a 2008-as válság, annak mögöttes okai és következményei határozták meg a politikai tudatformálódás és cselekvés kezdeteit. Olyan államokban, mint az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok és Chile, ezek a mozgalmak és tiltakozási hullámok számos fontos választási győzelemhez segítettek a baloldalt.

Ám az életkor csak egy faktort jelentett. Ami igazán különleges volt a 2008-as tiltakozásokban és a baloldal újjászületésében, amelyet ezek a mozgalmak generáltak, az éppen az osztályösszetétel. Nagyjából és egészében ezek a mozgalmak a rugalmas munkaidőben dolgozó, prekár, időszakos munkavállalókra épültek, legyen az a nulla órás szerződésben dolgozó segéd, nővér vagy über sofőr. Az időszakos munka gazdaságának „rugalmazottjai”, akik száma nap mint nap nő, azoké, akik fizetéstől fizetésig élnek, ha van nekik, vagy pedig ösztöndíjaktól, projektektől vagy rendeléstől függ a megélhetésük. Ez egy növekvő világproletariátus, amelyik nagyon sebezhető, és nagyon belefáradt a neoliberalizmus következményeibe. Politikai potenciálja még nem teljesedett ki, de bizonyosan ennek az osztálynak kell(ene) alkotnia a baloldal globális mozgósításának fő társadalmi bázisát bármikor a közeljövőben. Bernie Sanders 2016-os és 2020-as kampánya jó iránytű lehet e tekintetben, noha nem szándékom az amerikai tapasztalatokat globális receptként beállítani. Mindenesetre hangsúlyozni szeretném, hogy noha a jelen írás pillanatában Sanders kampánya veszni látszik, az az emlékezetes szocialista politikai mobilizáció, amelyet a neoliberais kolosszus szívében segített felszítani, hasonló tettekre készíthet bennünket máshol is.

Ugyanakkor azonban el kell ismernünk, hogy a globális baloldal kilátásai siralmasak. Ha nem 2008-ra, hanem 1989-re fókuszálunk kezdőpontként, vagyis visszatekintünk az államszocializmus össze-

omlása és a hidegháború vége utáni 30 évre, akkor világosan látjuk: a globális baloldal általában megkérdőjelezhetetlenül és vigasztalanul válságba került. A 2008-as demonstrációk ebben a nagyobb képben úgy tűnhetnek fel, mint pillanatnyi villanások, amelyek önmagukban fontosak ugyan, ám arra nem képesek, hogy megállítsák a globális baloldal hanyatlását. Mostanra már jól dokumentált, hogy 1989 jóvátehetetlen kárt okozott a globális szélsőbaloldali erőknél, különösen, ha azok valóban antikapitalista irányúak voltak. A neoliberalizmus már jóval 1989 előtt sarokba szorította a baloldalt, a posztmodern pedig elszigetelte, mind intellektuálisan, mind pedig a tömegek előtt. Egyebek mellett 1989 egy másik fontos fegyvert adott a globális baloldal ellenfelei kezébe: az újjáéledő antikommunizmust, amelyet most a „történelem vége” arroganciája is hevített. És nem csak a szélsőbaloldaltól van szó. Elegendő, ha a szociáldemokrácia válságára gondolunk. Ezek olyan pártok voltak, amelyek túlélésük érdekében szövetséget kötöttek az ördöggel. Ma, leszámítva néhány kivételes esetet, a szociáldemokráciát mindenhol eltemették.

A globalizáció-ellenes társadalmi mozgalmak, amelyek az évezred elején jöttek létre, arra törekedtek, hogy megerősítsék a baloldalt a határon túli koalíciókkal, és így a saját területén gyengítsék meg a tőkét. Ám ezek a mozgalmak is elbuktak, éppen azért, mert fókuszuk globális volt, a szervezetek azonban helyiek, kicsik és megosztottak maradtak, ezért nem tudtak semmi jelentőségteljeset létrehozni. Ideológiai és politikai téren is zűrzavarosak maradtak. A birodalom, a sokaság és az identitás problémái világszerte sok baloldali csoportot osztottak meg, zavartak össze, miközben nem tudtak szélesebb területen komolyabb dolgokkal foglalkozni. Ne felejtjük el, hogy az új évezred is pénzügyi válsággal kezdődött, amely azonban csak főpróbája volt a 2008-as válságnak. A globális baloldal elvesztette az esélyét arra, hogy aktuális és releváns maradjon úgy, hogy komolyan veszi a válság tanulságait.

A globális baloldal válságának másik jele egy globális szélsőjobboldali mozgalom megjelenése, amely, paradox módon, éppen azokat a társadalmi cselekvőket – különösen pedig félelmeiket és aggodalmaikat – mobilizálja, amelyek hagyományosan a baloldal bázisát alkották. Az egykori kelet-európai és amerikai gyári munkások – hogy két ismerős példát említsek – 2010 óta olyan mozgalmakat támogatnak, amelyek mind gazdaságilag, mind pedig társadalmilag mélyen konzervatívak, rasszisták, nacionalisták, szekularizáció- és nemzetköziség-ellenesek. De ez nem más, mint reakció a neoliberális

kapitalizmus leglényegére, amelyet világosan kifejez a 2008-as válság és annak utóélete.

Miközben helyesen gondoljuk azt, hogy 2008 fontos mérőföldkő a baloldal és egy olyan új generáció számára, amelyik komolyan veszi a szocializmust, a pénzügyi válság ugyanakkor elindított egy globális politikai mobilizációt, ami kialakított egy igen erős globális szélső-jobboldali mozgalmat, egészen odáig, hogy ma már van értelme egy *sui generis* nacionalista internacionalizmusról beszélni, összekötve az olyan politikusokat, mint Trump, Orbán, Bolsonaro máshonnan ismerős autokrata vezetőikkel. Ezzel a veszéllyel szemben a globális baloldal defenzívába szorult, nem egészen biztos abban, hogy mit is kellene csinálni, és egyre inkább befelé fordul, nacionalista és protekcionista. Ha lelkiismeretesen elemezzük Bernie Sanders javaslatait a globális baloldal szempontjából, akkor meg kell állapítanunk, hogy igencsak protekcionista elnök lett volna belőle, aki elfogult az amerikai munkások érdekei iránt. De hát neves baloldali szociológusok, mint Wolfgang Streeck ugyancsak elfogultak a német munkások javára. Ma a baloldal számos szegletén a második világháború utáni dicsőséges 30 év jelenti az egyetlen alternatívát. De ez egyáltalán nem alternatíva, pusztán baloldali melankólia.

Ebből a globális perspektívából, illetve akkor, ha szélesebb időperspektívából szemléljük a globális szélsőbaloldal jelenlegi helyzetét, kevés okunk van optimizmusra. Ugyanezt gondolhatjuk a jövőről is. Ahelyett, hogy a baloldal váratlanul újra feltámadna, valószínűbb, hogy egy olyan világ vár ránk, ahol eltűnnek azok a feltételek, amelyek lehetővé tették a baloldal XIX. századi megjelenését és sikereit. A mostani pénzügyi válság a klímaválsággal együtt még kevesebb okot ad a globális szélsőbaloldal győzelmében való reménykedésre. Úgy látszik, menthetetlenül belecsúszunk egy autoriter, rendkívüli helyzetekkel tarkított, cinikus és agyonmilitarizált társadalmi rendbe, ahol a baloldal csak nosztalgikus emlék marad.

Hogyan látom a szocializmus esélyeit globális, európai és helyi szinten?

A szocializmus sorsa globális szinten nem választható el a globális baloldal fentebb leírt sorsától. De paradox módon, úgy vélem, hogy a szocializmus sorsa a jövőben reményteljesebb, mint a globális baloldalé. Azt hiszem, a közeljövőben szocialista kezdeményezések sorát látjuk majd megjelenni helyi szinten. Amint a világ a pénzügyi gon-

dok, a klímahelyzet és az olyan váratlan tragédiák, mint a koronavírus miatti világjárvány nyomán növekvő káoszba hull, a szocializmus azonnali megoldásként és helyi szintű politikai szerveződésként is működni fog. A kistermelés, a szociális lakhatás, a szövethálózatok és más egyéb társasági formák, amelyek a termelést és elosztást a kölcsönös együttműködés alapján szabályozzák, már ma is virágzásnak indultak szerte a világban, és ez a trend folytatódni fog. Ahogyan a dolgok rosszabbra fordulnak, egyre több ember szorul majd rá a közeljövőben ezekre a kezdeményezésekre. A jövő titka, hogy ezek „csak” túlélési mechanizmusok lesznek, vagy pedig radikálisan új és nagy hatótávú, hatékony szerveződési formák előjelei.

*

ARTNER ANNAMÁRIA

A radikális baloldal kibontakozási lehetőségei és a szocializmus perspektívái napjainkban

Az *Eszmélet* ismét a hazai társadalmi progresszió élére állt azzal, hogy vitára tűzött egy nagyon aktuális, de még a baloldalon is félve kezelt témát, a radikális baloldal perspektíváját.

Ahhoz azonban, hogy a radikális baloldaltól bármit is mondhasunk, először meg kell határoznunk, mi is az, vagy legalábbis azt, hogy ki, mit ért rajta. Itt most röviden csak annyit, hogy a radikális baloldal a szociáldemokrácia és az anarchizmus között elhelyezkedő antikapitalista, a kapitalizmus meghaladásához, az osztály nélküli társadalom megvalósításához szükséges ezer arcú és formájú harcot és megpróbáltatást, a szocializmusig vezető úton még szükségszerűen létező – és csak fokozatosan elhaló – államformát, a proletáriátus demokratikus diktatúráját (munkásdemokráciát) felvállalni merő mozgalom.

Már ebből is kiderül, hogy ennek a baloldalnak ma kevés híve van. A régi és új rendszerkritikus, liberális értelmiség retteg attól, hogy valaha, valakik korlátozzák az ő szabadságát, hogy alá kelljen magát vetni a tágabb közösség érdekeinek. Ezért már jó előre elképzelik maguknak, hogy a radikális társadalmi fordulat idején, már a politikai hatalom megragadásának első percétől fogva ellenzékben lesznek, til-

takozni fognak, s „akkor majd elviszi őket a fekete autó”. A kispolgári álmodozók azt sem tudják elképzelni, hogy nem minden diktatúra erőszakos, nem minden irányítás diktatórikus és nem minden diktatúra jogtalan – mert szerintük mindegyik az, ha az ő individuumuk szabadesését (ők úgy nevezik: „emberi szabadságjogaikat”) veszélyezteti.

Marad hát az elvont forradalmiság, amelyet a kapitalizmus álszent erkölcei bélelnek ki: az erőszakmentesség, a demokrácia, a „szabadság”. Az ilyen romantikus forradalmárok azt hiszik, hogy a szocializmus egyszer csak itt terem, minden komolyabb társadalmi harc nélkül. Már is az állam elhalását akarják, és az öngazgatást, ráadásul a vállalati öngazgatás formájában, holott ez fenntartja az elkülönültségi viszonyokat (lásd Jugoszlávia), amely minden válság forrása.

Ezért a liberális szalonforradalmárok (szociáldemokraták, anarchisták, kispolgári álmodozók, az egyetlen kivágásra ítélt fától az egész erdőt nem látó környezetvédők) jobban szeretik a bukott forradalmakat, mint a győzteseket, és jobban akarják, hogy erkölcsi győzelmet arassanak, mint valóságosat. Inkább gyűjtanak gyertyát az öngyilkos Salvador Allende emlékére, minthogy elképzeljék, hogy harcba száll megvédeni a chilei forradalmat. Nem akarnak szembesülni a társadalomfordító feladat és a meghozandó áldozatok súlyával. Még csak megvizsgálni sem óhajtanak más kormányzati formát, mint amit a tőke kegyeskedett kimódolni éppen az ő számukra a parlamentáris demokrácia formájában. Ódzkodnak minden újtól, mert félnek, ha nem ezt teszik, *persona non grata* lesznek a regnáló tőkehatalom szemében. Oldódjon meg minden szép csendben, magától, a tőke és kormányai által.

Rosa Luxemburgtól sokszor idézik a „minél rosszabb, annál jobb” mondást, ami nem a helyzet romlása utáni vágyat volt hivatott kifejezni, hanem a tömegek helyzetfelismerésének feltételeit. Működik ez ma is. Nemegetszer, bár messze nem elégszer, tapasztalhattuk már, hogy egy kezdetben liberális elveket valló ismerős vagy közszereplő, a tőkerendszer fejleményeit látva, „kapitalizmus-kritikussá” vált, és az 1989 előtti rendszerre vonatkozó, korábban lesújtó véleményét is hajlandó volt árnyalni. Nem említék neveket, mert nem kívánom megsérteni senki érzékenységét és mert nem szaporítani és mélyíteni szeretném az árkokat a baloldalon, hanem betemetni. A liberális elfogultságokkal rendelkezők további önkritikája nélkül azonban ez nem fog menni.

Például: ahogy nincs fasizmus kapitalizmus nélkül, éppúgy nincs antifasizmus antikapitalizmus nélkül. De nincsen szocializmus az

odaig vezető út nehézségeinek vállalása nélkül sem – ami egy alapvetően liberális habitusú embertől távol áll. A felszólításra előálló társadalmi fordulat víziója mindig együtt jár a munkásosztálynak, jelesül a munkásosztály forradalmi szerepének tagadásával, arra hivatkozva, hogy a munkásosztály jellege megváltozott – eltűnt a nagyüzemi munkásság. Csakhogy ez az érv számos sebből vérzik. Az ipari foglalkoztatás legfeljebb a magas jövedelmű országokban csökken, az összes többiben növekszik (világrendszer-szemlélet!). Persze a munkásosztály tagadásának ez a tradíciója mindig is a centrumkapitalizmus kávézóiban és romkocsmákban szocializálódó értelmiségének vágyalma volt. Mint ahogy az is, hogy „proletáriátus” fogalma azonos a kalapácsot tartó, olajos kezű, overallos férfiak szervezett közösségével, s végül, hogy a forradalmi változásokat a társadalom többsége vezeti.

Ez a romantikus, a centrumkapitalizmus kínálta viszonylagos jó-módban nevelkedő értelmiségiek által foglalkozási körben kimódolt, meglehetősen eklektikus elméleti rendszer könnyen emészthető receptekkel szolgál, de mégsem tud olyan forradalmi lenni, hogy ne leplezné le a kispolgári jellegét. Például Murray Bookchin 2006-os könyve – amelyet a romániai *A szem* baloldali portál 2019-ben érdekesnek tartott minden további kritikai észrevétel nélkül ismertetni – elővezeti a „kommunalizmus” (az állami „bürokráciától megtisztított libertárius szocialista társadalom”) ökoanarchista koncepcióját, és temeti a kapitalizmus alapvető osztályantagonizmusát, a tőke–munka osztályharcot. Végső soron a kispolgárságot teszi meg a társadalmi progresszió letéteményesének, és „az emberek és a tőke közötti új játékszabályok bevezetését” szorgalmazza: „A legfontosabb tanulság, amellyel egy új forradalmi mozgalomnak szembesülnie kell, az az, hogy meg kell nyernie a középosztály széles rétegeit egy új populista program számára” (Bookchin et al. 2019).

A „középosztály” a tulajdonhoz való viszony meghatározása nélkül üres kategória, valójában csak a jövedelemről szól, a léthelyzetről nem. Melegh Attila már 2006-ban figyelmeztetett a „biopolitika” és a jóléti rasszizmus kapcsán, hogy milyen veszélyek rejlenek abban, ha „a kávézgató, az indiaiból a mexikói étterembe átsétáló középosztály szempontjai szerint véglegesítik a dolgokat” (Melegh 2006). Ráadásul a világrendszer-szemlélet hiányában nem látszik, hogy máshogy néz ki a „középosztály” a centrumban, mint a periférián, ahol erőteljesebbek szervezetei is (Gagyai 2018). De még ha a centrum munkásosztálya polgárosodik is, és elveszíti forradal-

mi lendületét a perifériák munkásaihoz képest (ez persze nem új képlet: éppen erről szólt 1917 és Lenin „leggyengébb láncszem” tézise), éppen a globalizációban nem feledkezhetünk meg azokról a migránstömegekről, amelyek minimálbéren szaporítják a centrum gazda(g)ságát. Ez, a középosztály lecsúszásával együtt, egy időzített társadalmi bomba.

Visszatérve Rosa Luxemburghoz: a 2008-as válságba belebukott liberális pártokat felváltó, egyre jobbra csúszó hatalom tevékenysége Magyarországon is aktivizálta azokat a rendszerkritikai erőket, amelyek számára immár világos, hogy a liberalizmushoz való visszatérés nem megoldás. A közösségi háló használatának elterjedése ehhez az aktivizálódáshoz minden bizonnyal hozzájárult. Megszaporodtak a társadalomkritikus fiatalok kezdeményezései, a közösségi terek, online portálok, folyóiratok, ezek összekapcsolódó rendezvényei (pl. Gólya, *Mérce*, *Új Egyenlőség*, Helyzet Műhely, Béka Filmklub), és nagyobb tömegek számára is könnyebben elérhetővé váltak a régebbi alapítású baloldali orgánumok, szervezetek (a 30 éve stabil és intellektuálisan vezető szerepet betöltő *Eszmélet* mellett pl. a *Fordulat*, a Társadalomelméleti Kollégium, a Politikatörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhelye). Bizakodásra ad okot az is, hogy az utóbbi hónapokban mintha beérni látszana ez az információs és aktivista hálózatépítés: egyre több olyan programmal találkozunk, ahol a régi és újabb baloldal képviselői közösen töprengenek a kapitalizmus meghaladásának lehetőségeiről („Marx 200” rendezvények, „Létezett szocializmus?”, „Létezik-e baloldal osztálypolitika nélkül?”, „Baloldali radikalizmus” stb.).

Eközben a politikában totálisan felmorzsolódott az úgynevezett baloldal, sokszoros osztódásával (amelyben kezdetben az öngazgatás bevezethetőségének illúziója által vezérelve, az *Eszmélet* és a Baloldali Alternatíva civil egyesület vezetői is részt vettek), jelenleg ismét egy újabb pártalapítással (Szanyi Tibor egykori MSZP-s Európa parlamenti képviselő vezetésével).

Mind az egykor volt Magyar Szocialista Munkáspárt morzsányi maradványai, mind a civil szféra kis csoportjai közösek abban, hogy nem kínálnak *koherens és gyakorlatorientált* elméletet a kapitalizmus meghaladására. Csupa szervezetenként és tematikailag különböző szereplővel van dolgunk, amelyekből csak akkor válhat a társadalmat alapjaiban megváltoztatni képes formáció, ha végül kiizzadják magukból ezt az elméletet. Kiválóan látszik a megfelelő elméleti alapra épülő határozott program hiánya azon, hogy a Fidesz-kormányt nem

tudta leváltani az ellenzéki összefogás sem. Egy salátakoalíció salátavilágnézete nem kínál alternatívát az egyre radikalizálódó konzervatív kormányzat „isten, haza, család” keretébe foglalt, az állampolgárokat a vélt vagy valós fenyegetésektől bármi áron megvédeni kész, világos és határozott rendjével szemben.

E tekintetben nem megnyugtató, hogy a fent említett civil baloldali műhelyek még hálózataikkal együtt is viszonylag szűk és zárt világot jelentenek, amit alapvetően értelmiségi klub jellegük, arisztokratikus, a körön kívüliek számára obskúrus nyelvezetük falaz körbe. Mit kezd egy munkásfiatal azzal, hogy a „mobilitás ambíciója”, „politikai vállalkozássá transzformálja” „politikai mobilizáció”, „konspirációs narratíva” vagy „ideológia-kritikai pozíció”?

A „baloldali alternatíva” e fenti problémák miatt nem tud leszárvároggni a munkásemberekhez, és marad értelmiségi imperatívuszhablaty. Továbbá azért, mert nem tudni, hogy akik egy kapitalizmuson túli társadalomban gondolkodnak, de elutasítják a proletáriátus diktatúráját (amit akár munkásdemokráciának is nevezhetünk, ahogy a tőke diktatúráját ma liberális demokráciának nevezik), azok vajon milyen eszközöket adnának a rendszerkritikai baloldal kezébe, hogy ezt megvalósítsa? Hogyan veszik rá a tőkéseket, hogy hagyjanak fel évszázadok óta „jól bevált” ember- és természetpusztító gyakorlatukkal?

A pártokkal sem jobb a helyzet: programot (magyarul) nem is lehet találni, az MSZP weboldalán vitairatok, választási anyagok tömkelege (vajon hogy igazodik el az, aki netán a belépés gondolatával foglalkozik?), miközben a párt platformjai bokszolnak egymással az irányvonal meghatározásáért. De még a párt legradikálisabb szárnyának, a Baloldali Tömörülésnek a „Demokratikus szocializmust!” követelő vitairata is csak a tőke „vadhajtásait” kívánja visszavágni. Alkotói szerint, „az államot képessé kell tenni arra, hogy a tőke helyett a munkások érdekeit képviselje”, ám ugyanakkor a tőkét „az érték-többlet igazságosabb elosztására [kell] kényszeríteni”. Most akkor a munkások érdekét képviselje az állam (tehát legyen munkásállam) vagy a munkások érdekét is? Nem beszélve arról, hogy az érték-többleten nem lehet osztozni, mert az érték-többlet a marxi definíció szerint (más nincs) a létrehozott új értéknek az a része, amit a munkás nem kap meg (Artner 2018). Ráadásul azt sem tudjuk meg, hogy a kítűzött célokat hogyan lehet elérni. Azt mindenesetre láthatjuk, hogy a régi szociáldemokrata beidegződésekről, a tőke és munka összebékítéséről, a tőke megszelídítéséről van szó.

Tehát a biztos elméleti alapokra épülő, koherens program és a neki megfelelő szervezet hiányában a radikális baloldali üzenetek meg sem fogalmazódnak, vagy ha itt-ott – pódiumbeszélgetésben, értelmiségi nyelven megírt cikkekben – töredékesen mégis, nem szívárognak le a tömegek közé, és nem párosulnak aktivizmussal.

Mindezek alapján válaszolhatok a szerkesztőség által feltett kérdésre.

A radikális baloldal kibontakozási lehetőségeinek, szerintem, e fentiek vetnek gátat, ez pedig értelemszerűen elhomályosítja a történelmi horizontot, ködbe burkolja a szocializmus perspektíváját idehaza és szerte Európában. Az utóbbit egészében természetesen nem ismerem, de úgy látom, radikális pártok nincsenek a láthatáron, vagy ha mégis, hatalomra kerülve rögvest szociáldemokratákká, a tőke liberális politikájának végrehajtóivá válnak. Ezt persze mindig lehet tudni előre, ha elolvassuk választási programjukat (lásd pl. a görög Syriza esetét).

Valamilyen „újbaloldali reneszánsz” a kapitalizmus minden válsága idején természetes. A mostani válság a globális munkásosztály arisztokráciájának egykor helyet adó Európában egyfajta meghasonlás képében árad szét, mert az amerikai hegemonia többé nem védi a kontinens gazdag országainak felsőbbrendűségét, nem táplálja a régióon belüli perifériáik felzárkózási illúzióját, az európai munkásosztály, különösen a fiatalok helyzete pedig egyre bizonytalanabb.

Ami reményre ad okot, az a történelmi szükségszerűség: a megoldatlan társadalmi ellentmondások mindig kiújulnak, a szocialista kísérlet bukása nem a történelem vége. De hogy az ismétlés sikeres legyen, ahhoz előbb a bukás okait kell alaposan megismerni. „Nincs azonban előre megírva, hogy lesz-e, aki majd levonja és eredményesen fel is használja a tanulságokat. A *szubjektív tényező* tehát *bizonytalan, véletlen, alternatív*. A halmozott tapasztalatok ugyan több *objektív lehetőséget* kínálnak a megoldásra, és ennyiben, a *valószínűség* növelésével, a *véletlent a szükségszerűhöz közelítik*; de csak közelítik, mert a tanulságok felismerése és alkalmazása a szubjektív-tudati oldalra tartozik, vagyis az objektív folyamatokhoz képest véletlen. [...] Ha mármmost az újabb kísérlet is elbukik, az ellentmondás újra meg újra makacsul felelevenedik, amíg nem sikerül megoldani. Végző fokon tehát, a *valószínűség* növekvő fokozatain keresztül, a megoldás *szükségszerűvé* válik, illetve azzá *válhat*, ha marad rá idő [...]” (Rozsnyai 2007, 205 – kiemelés az eredetiben).

- Artner Annamária 2018: *Marx 200 – Marx öröksége, a munka helyzete és a felzárkózás lehetősége a globális kapitalizmusban*. Eszmélet Zsebkönyvtár. Budapest, Eszmélet Alapítvány.
- Bookchin, Murray – Kapelner Zsolt – Dobrai Zsolt Levente 2019: Murray Bookchin: A kommunalista projekt. *A szem*, 2019. december 22.
- Gagy Ágnes 2018: *A válság politikái. Új kelet-közép-európai mozgalmak globális perspektívában*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Melegh Attila 2006: Biopolitika és jóléti rasszizmus. 2000-beszélgetés Melegh Attilával. *2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap*, 2006 1. sz. Elérhető: <http://ketezer.hu/2006/01/2000-beszelgetes-melegh-attival-biopolitika-es-joleti-rasszizmus/> (Letöltés: 2020. 03. 03.)
- Rozsnyai Ervin 2007: *Miért kell nevén nevezni? (Gondolatok a bukás elméleti tanulságairól)*. Budapest, szerzői magánkiadás.

*

ALEKSZANDR BUZGALIN

Válasz a kérdésekre

Baloldaliak: társadalmi bázis, önidentifikáció, a harc célja

A XX. század végén elszenvedett vereség a szocializmusért folytatott világháborúban fájdalmas csapást mért a baloldali mozgalmakra. Az ellenforradalom és az ellenreformok jelentős mértékben demoralizálták a társadalmi felszabadításért küzdő erőket. *A kései kapitalizmus feltételei közt meglehetősen „zavaros” társadalmi struktúra képződik. A burzsoázia kitermeli az uralkodó erőt, a globális tőke nómenklatúráját.*

A dolgozók körében a baloldali erők két legnagyobb táborát a munkásosztály és a „tömeges” szakértelmiség adja, részben a szellemi munkások azon rétege, amely a közszférában tevékenykedik, és fizetését jellemzően a központi költségvetésből kapja, és amely a „közjó” érdekében fejt ki munkáját, teremt mindenki számára hozzáférhető értéket. Lényegében ők a „szociális szféra”: tanárok, orvosok, szociális és egyéb munkások, milliós tömeg. De egy mély belső ellentmondás is jellemzi helyzetüket: miközben a társadalom javára dolgoznak és abból élnek, egyben alárendeltjei is a bürokratikus polgári államnak.

Mellettük számos köztes, képlékeny réteg is létezik. Például a „szakemberek” elitje, amely kiszolgálja a vállalati nómenklatúrát és a Baudrillard nyomán *szimulákrumnak* nevezett szféra képviselőit (popsztárokat, celebeket stb.), illetve másrészt a prekariátus, amely a „középosztály” felbomlásának terméke. Különböző mértékben, de mindannyian annak a vállalati tőkének vannak alárendelve, amely a politikában, médiában, művészetben, reklámban fejt ki hatását, mégpedig abból a célból, hogy erősítse annak hegemoniáját, illetve erős hajlamot mutatnak arra, hogy a jobboldali erők különböző képviselőit támogassák.

E viszonylag új társadalmi rétegek mellett, a kapitalizmus, amely a XXI. században is kapitalizmus maradt, olyan hagyományos társadalmi osztályokat is magában foglal, mint a közép- és kispolgárság, amely azonban lényegesen megváltozik azok után, hogy közvetlen és közvetett függőségi viszonyban áll a vállalati tőkével. A „felső középosztály” határainak elmosódása, és egyre erősebb függőségi helyzete, mindinkább a jobboldali konzervatívok felé tereli e réteget, amely pedig egykor a szociáldemokraták támasza volt.

A piramis alján újra kialakulnak a szegénységi küszöb alatt élő néptömegek, amelyek helyzete nem sokban különbözik a lumpenekétől. Többségüket az időszakosan vagy részlegesen foglalkoztatott szakképzetlen munkások teszik ki, akik beleragadtak a pangó munkanélküliség mocsarába. Végző soron ezek az emberek alkotják a társadalom „mélyrétegét”, amely a jobboldali konzervatív erők társadalmi bázisát jelenti – a felbomló középosztály képviselőivel együtt.

Az északi országokban egykor létezett „jóléti társadalom” leépülése – és ennek folyományaként az ún. középosztály határainak elmosódása – egyre inkább két, egymással szemben álló társadalmi erő kialakulásához vezet.

Az egyik a vállalati tőke, annak nómenklatúrája, illetve az azt kiszolgáló rétegek.

A másik a *bérmunkások két csoportjának szövetsége, tehát az ipari munkások és a közsférában dolgozó szellemi munkások*, vagyis a közjóért ténykedő „egyszerű” értelmiségiek, a *szociális szféra munkasaiból állók rétegéé*. Pontosan ez az a blokk, amely a baloldali erők fő társadalmi bázisát alkotja, ők azok, akik közvetlenül és egyértelműen érdekeltek abban, hogy megtörjék a tőke globális hegemoniáját és a társadalmi elidegenítettség minden egyéb formáját, és elősegítsék a „szabadság birodalmának” létrejöttét, a kommunizmust.

A mai posztszovjet Oroszország most távolabb van a szocializmustól, mint bármikor valaha. A gazdaságban a kései kapitalizmus félperiferiális modellje dominál, amelynek szerves része a kézi vezérlésű, félféudális, hűbéri viszonyrendszer és a korrupció. A politikában ugyan formálisan betartják a polgári demokrácia főbb szabályait, de mindez autoriter-bonapartista központosítással párosul. Ideológiai síkon és a szellemi életben egyre nagyobb teret hódít a konzervativizmus és a klerikalizmus, amelyet aktívan táplál a Nyugatról jövő valós és vélt fenyegetettség és a külpolitikai sikerek. Mindeközben a polgárok túlnyomó többségének életszínvonala csökken, a társadalmi olló egyre nagyobbra nyílik.

A baloldali ellenzék, egyfelől, a bürokratikus-autoriter „szovjet típusú” Kommunista Párt képviseli, amely meglehetősen furcsa gazdasági-ideológiai kombinációja a szociáldemokrata reformoknak és a szovjet dogmatikus marxizmussal kevert sztálinizmusnak, valamint a pravoszláviának, és ami a legfontosabb, még a fajsúlyos reformokért sem képes valódi harcot folytatni. Másfelől ott van a parlamenten kívüli, kisszámú, széttöredezett és gyenge baloldali ellenzék.

A társadalmi ellenállás alig látható. Úgy tűnik, a nép hallgat, és elégedett az ígéreteket puffogtató elnökkel, és azzal, hogy „Krim a miénk”. A kormányt ért kritika a régi mesét juttatja eszünkbe a jóságos cárról és a gonosz bojárokról, ahol mindmáig hisz az „elit” értelmiségi réteg nem kis hányada Oroszországban. A Szovjetunióbeli emlékek leginkább az „aranykor” utáni konzervatív nosztalgiára hasonlítanak, és nem látszik az igyekezet, hogy levonják a vereség tanulságait, s felgyűrve az ingujjakat, hozzálássanak a munkához.

De az éremnek van egy másik oldala is. A lakosság nagy része hátrározottan elégedetlen a hatalom gazdaság- és szociálpolitikájával. A lassan magához térő munkásosztálynak kevesebb illúziója van, mint úgy általában az értelmiségnek, míg az „egyszerű” értelmiséginek, különösen a távoli végeken, még kevesebb, mint a „csúcsertelmiséginek”. A fiatalok egyre kevésbé hisznek a kapitalizmus kínálta szimulákrumokban. A hivatalos hatalom által ránk kényszerített hazafiság másik oldala az egyre szélesebb körben megnyilvánuló valós törekvés, hogy gondolkozzunk, és ne csak magunkért, de a hazánkért is tegyünk valami hasznosat (mellesleg van a társadalomnak egy másik része, amely inkább Nyugatra menekül, és ott próbálja megcsinálni a szerencséjét).

A belső, alulról szerveződő mozgalom, amely egyelőre alig látható, országos szinten is egyre izmosabbá válik. A helyzet némileg emlékeztet a tragikus 1980-as évek elejére és az akkor elterjedt, burleszkbe illő hozzáállásra: még mindig hiszünk a főtítkárnak, büszkék vagyunk az Olimpiára és a hatalmas hadseregre, nem gondolkozunk el a társadalmi-gazdasági problémák okain és természetén, de tapicskolunk a protekcionizmus és a bürokratizmus mocskában, magunkban szidjuk a nyomasztó életet és egyre többet gondolunk arra, hogy jöhetne már az *alternatívák ideje*.

Most, évtizedekkel később, az emberek újra egyre gyakrabban jutnak arra a következtetésre, hogy bár lehet így is élni, ám ez a lét értelmetlen, közönséges és végeredményben aljas. Hogy kellenek azok az alternatívák.

Milyenek?

Bármilyen furcsa is, de az oroszországi munkások gondolkodó része tud róluk. Félig spontán, félig öntudatlanul (az emberek Oroszországban még mindig műveltek!) újrateremtik a modernkori marxizmus minimális programjának alaptételeit, igaz, meglepő formában: kezdve a pravoszláv vagy muzulmán konzervativizmustól egészen az új Szovjetunió megalapításáig.

Ezt a minimálprogramot ajánlja több baloldali szervezet is. Részleteket találhatunk róla a Kommunisták Pártjánál és a parlamenten kívüli kommunista csoportosulásoknál, a szlavofilek szociálisan orientált részénél és a baloldali nyugatosoknál egyaránt. Az ipari proletáriátus és a „mezei” értelmiség fokozatosan eszmél magára és ébred fel. Lassan, de biztosan.

Ez a pirkadat előtti idő, „a bika órája”,* különösen veszélyes, mert a pangás és az egyre nehezebb étellel járó hiábavaló futkározás sötétségétől holdkóros, hunyorgó szemű polgárokat nagyon könnyen elkaphatja bármilyen társadalmi erő, mely nemcsak a jól ismert ígéretekkel próbálja magához csábítani az embereket, de a nagyobb hatás kedvéért, véghez is visz legalább pár előremutató tettet, amivel a gyakorlatban is bizonyítja, hogy kész magára vállalni a felelősséget, és ha kell, a végsőkig elmegy.

A legfélelmetesebb az, hogy ebben a félhomályban a legvalószínűbb jelölt a „megmentő” szerepre a jobboldali konzervativizmus. Van

* Ivan Jefremov 1970-ben megjelent tudományos fantasztikus antiutópiájának címe. (A ford.)

köztük becsületes aktivista is, aki kész harcolni az igazságosságért, vannak olyan okos vezetők, akik a mostani elit támogatását élvezik, akik létre tudják hozni a határozottság erőteljes látszatát, és el tudják hitetni, hogy készek a szociális, oligarchiaellenes és antibürokratikus reformok irányába mozdulni. Ennek az új tragikomédiának az eredménye annyira lesz konstruktív és hasznos az állampolgárok számára, mint a 2014-es kijevei Majdan, ahol a jobboldali konzervatív „hazafiak” a nyugatos neoliberaisokkal karöltve egy paradox szövetségben harcba hívták a népet Janukovics korrupt, bürokratikus rendszere ellen, aztán lett belőle, ami lett.

Ennek alternatívája csak a határozott fellépésű, tettere kész baloldali erő lehet.

Egyelőre nincs ilyen. Pedig szükség lenne rá.

Itt nem kell feltalálni a spanyolviaszt, de a létrejöttét segíteni kell – ez elengedhetetlen. A lelegejétől fogva mint hálózatot kell megalakítani, amely egyfelől összeköti a kommunisták aktív társadalomalkotó magját, másfelől a kommunisták minimálprogramját* ilyen-olyan mértékben valló különböző mozgalmak, szervezetek, hálózatok széles skáláját. Be kell kapcsolni a munkába a politikasemleges néptömegeket, még ha, meglehet, nem is akarnak benne részt venni, de mégis tesznek valami keveset annak érdekében, hogy előmozdítsák a folyamatot. Legvégül pedig a tudósokat, művészeket, pedagógusokat, propagandistákat is be kell vonni, akik létrehozzák a baloldal ideológiai-kulturális terét, megmutatva az emberiségnek, hogy van alternatívája a jelenlegi életünknek, aminek egyetlen célja a birtoklás.

*

---

* A minimálprogram közzététele magyarul terjedelmi korlátok miatt itt nem lehetséges.

...amikor az alul lévők már nem akarnak a régi módon élni,
a transznacionális burzsoázia pedig...

Látni kell, hogy az általában vett és az antikapitalista baloldal is apályban van, és pedig 1989–91 óta, jó harminc éve. Azért, mert jó-részt nemcsak az államszocialista kísérletek és a kommunista pártok szűntek meg, noha mozgalom, eszmeközösség még létezik, hanem mert az eredeti identitását feladó, sajnálatosan liberalizálódó szociáldemokrácia is kiesett a harmadik erő pozíciójából. „Vörös rém” hiányában nincs szükség rá a globális kapitalizmus pacifikálásában sem. Ennek ellenére, a forradalmi küldetésű mozgalom *világtörténelmi*, a *stratégiai* és a *napi aktualitás* szintjein adódó cselekvési lehetőségeit – Lukács György nyomán – a hierarchikussá és globálissá vált világrendszerben elemezni kell. A dominánsan a tőkeviszonyon és -felhalmozáson alapuló társadalmi forma sokféle termelési módot, tulajdoni formát és helyi viszonyrendszert maga alá rendelve létezik, megteremtve a transznacionálissá vált nagyburzsoázia osztályuralmát. Ez a *transznacionális burzsoázia* minden belső különbsége, néhol a nemzeti vagy kisburzsoáziával való ellentéte mellett is a XXI. századi *világpiac önkényura*. A TNC-k behálózzák a világgazdaságot, és diktálják annak mértékviszonyait, kereskedelmi, pénzügyi szabályait. *Ezért a kapitalizmus világtörténelmi antitézise ma is a szocializmus: a munka társadalmi felszabadítása, az elidegenedett, antihumánus viszonyok meghaladása – még akkor is, ha vége az eurocentrikus, ipar-indusztriális szocializmusnak*. Vége, amióta a szocialista perspektívát felvállaló, a gazdasági, a politikai és az ideológiai harcot együtt vivő osztállyá szerveződés nem terjedt igazán át az európai világon túlra. A bér munkás-érdekvédelem ehhez kevés. Az autonóm szocialista munkásmozgalmak bázisait a technikai-technológiai változások, a félperifériákra áthelyezett ipari termelés („a periféria iparosítása az ipar periferezálása” – Arrighi), a flexibilis munkavégzési formák és a munkajog újra magánjogiassá tétele – állami jogalkotással – szerelte és szereli le. A globális érintkezésben a kulturális mintázatokat és életmódokat – a tömegkommunikáció, a fogyasztói és szórakoztatóipari hálózatok révén – a burzsoá ízlésvilág uralja, belefoglalva a vallási, társadalmi fejlettségbeli különbözőségeket, heterogenitásokat világába,

ahol a retrográd, misztikus, vallási és irracionális partikularitások önvédelme alárendeltje marad a főáram eszmeiségének. Amit sebezni tud, legyőzni nem. A „túl a tőkén” útkeresésének hagyományát azonban jobb időkre várva őrizni és fejleszteni kell.

Az euroatlanti integrációnak a fő kihívást nem a brexittel legyen-gülő és Oroszországgal szemben álló európai alrégió, hanem a délkelet-ázsiai térség jelenti. Nemcsak a világ népességének szaporodása, hanem a kínai óriás de facto és potenciális fejlődése miatt. Az EU eljátszotta azt a lehetőségét, hogy „a kapitalizmus kapitalizmus ellen” világában a szociális Európával emelkedjen ki a nyers érdekharok világából. Ehelyett a keleti bővítés és a globalizációra adott ellenreakció nyomán új szélsőjobboldali rezsimek veszélyével néz szembe. A történelmileg – de nem örök érvénnyel lejárattott – szocialista eszmeiség veresége nyomán az elégedetlenség mindig arra keres kiutat, amely illúziókkal kecsegteti az öntudat nélküli alluviókat. Ebben nagy az írástudók árulásának, a szakszervezeteknek és a szerves értelmiség hiányának a felelőssége.

A *stratégiai szintű* cselekvés kiindulópontja az, hogy Afrikában, Ázsiában, Dél- és Közép-Amerika meghatározott országaiban, térségeiben, röviden a *Délen*, tömegnyomort, iszonyatos élethelyzeteket teremtő, egészségtelen metropoliszokat, magas kizsákmányolási rátát, az *Északon* pedig környezeti katasztrófákat és ordító méretű társadalmi egyenlőtlenségeket előállítva működik az egyenlőtlen és hierarchikus világgazdaság, kölcsönhatásban saját heterogén világtársadalmával. (Proteszt ellenreakciója volt ennek az *Occupy Wall Street*.) Böven vannak konfliktuszónák, imperialista háborúk, migrációs menekülési hullámokat kiváltva (Irak, Szíria, Líbia). A konfliktusok politizálódását napjainkra a jobboldali, nacionalista, vallásos, irracionális, misztikus reakciók kísérik. Az alul lévő, elnyomottak egymás ellen fordíthatók etnikai-faji, vallási, nacionalista eszmék és politikusi protagonistáik szervezett és tömegkommunikációs munkája következtében. A problémák ettől azonban nem megoldódnak, hanem csak tovagördülnek. Az értékek és értékrendek körforgásában azonban le fog csengeni ezen hagyományosan retrográd eszmeiség hatásossága, mert a tapasztalatok le fogják jártni. A progresszió erőinek erre, az új felvilágosodás időszakára kellene felkészülniük, hogy egyáltalán, racionális-közös nyelvezetük legyen a világméretű problémák tematizálására és kezelésére. Akkorra, amikor a világrendszer útelágazáshoz érkezik: a rendszer kibillen egyensúlyi, reverzibilis állapotából, és csomóponti válságba kerül.

Meghosszabbítja-e a hanyatló pályára kerülő tőkés világrendszer az életét egy újabb hosszú ciklusra (például valaminő szervezett tőkés globalizációval, kvázi világkormányval vagy anélkül) vagy egyetemes katasztrófát idéz elő atomháborúval és/vagy az ökológiai humán élettér radikális lepusztításával, vagy pedig meghaladja a tőkeviszony feltételrendszerével intenzív kapcsolatba álló állami, eszmei-kulturális, politikai struktúrákat. Ebben van az értelmiség felelőssége. A marxisták tudják, hogy a termelés domináns tulajdonviszonyaihoz kötődnek az elosztás osztály- és világgazdasági szintű egyenlőtlenségei, a „posztok” világában is. A változás történelmi szubjektuma a XIX. századi ipari proletariátus helyett a XXI. századi munkatársadalom: bérmunkások, alkalmazottak, értelmiségiek. Színre lépését elő kellene készíteni, arra a fentebbi helyzetre, amikor a tömegek, alul lévők, elnyomottak, kizsákmányoltak nem akarnak a régi módon élni, a transznacionális burzsoázia pedig nem tudja már kézben tartani a folyamatokat a globális szuperstruktúra koordinációján keresztül. Az antikapitalista baloldalnak megvan a maga elméleti hagyománya, teoretikus mondandója a változó valóság elemzéséhez. Hogy milyen konkrét események, folyamatok, ágensek kerülhetnek ügydöntő helyzetbe, az előre nem látható és nem kiszámítható. A túlsúlyos mozzanat előbukkanása a legváltozatosabb kombinációk mellett állhat elő, de az erőviszonyok folyamatszerű alakítása mindig a szubjektív faktoron, a napi harcokban edződő embereken, csoportokon, osztályokon, politikákon múlik. „Taktikámat, ha kell, a nap huszonnégy órájában huszonnégyszer változtatom meg – stratégiámnak alárendelten” (R. Luxemburg). Nem lehet mindig megváltoztatni a történelem menetét. A változtatáshoz a jelenbe integrálódott múltnak sok mindenben túl kell élnie önmagát, az uralmi politikáknak el kell öregednie, de a jövőendő „fehéreinek”, Északon és Délen, készülniük kell a cselekvésre.

Magyarországon sikerült egy neokonzervatív rezsimet széles elfogadottsággal beágyazni, nem függetlenül az első húsz esztendőől, de mégiscsak a 2010-es fordulattal. Fogyasztói tömegkultúrával, az egyházi iskolák és a vallásosság állami preferálásával, az elmaradottabb vidéki népesség kívülről irányítottságával. A Horthy-korszakban a Bethlen–Peyer-paktum a vidék szervezéséről mondott le, az Orbán rezsimnek pedig a médiafölénye biztosítja a vidék szavazatszerző támogatását. Ez több, mint strukturális analógia, a magyar nacionalista jobboldal *motivációs stratégiája* az „Isten–Haza–Család–Trianon”, illetve a fajvédelem és a xenofóbia. A nehéz sorsú emberek, életüket féltve, letérdelnek új uraik előtt, ahelyett, hogy felegyenesednének.

A magyar baloldal nagy mulasztása, hogy nem hozott létre egy életképes *eurobal-vörös-zöld* pártot. A kilencvenes évek derekán próbálkoztunk ezzel páran a Baloldali Alternatíva Egyesülésben, sikertelenül. Következmény: a szociális kérdés – a liberalizálódó MSZP miatt is – átkerülhetett a jobboldalra, a 2008-as válság áldatlan közrehatásával. Kihasztnátlanul hagyott pozíció, űr keletkezett a politikai tagoltságban. A fülkeforradalmárokká lett nemzeti radikálisok és a liberálisok ádáz elitküzdelmeik ellenére együtt nyírták az autentikus, kapitalizmuskritikus baloldalt. Így, a sokáig és sokak számára demokratikusnak tekintett restauráció, a honi kapitalizmus „második kiadása” közegében nincs harmadik pólus a keresztény-nemzeti-neokonzervatív jobboldal és a liberális-szociálliberális pólus között. *Napi aktualitási szinten* ezt a lécezt kellene átugrania egy modern, autentikus és nem hitehagyott baloldalnak. Azért, hogy az osztályok és a nemek közötti jobb társadalmi egyenlőségért, az anyagi és szellemi javakhoz való kiegyenlített hozzáférésért, az emelkedő társadalmi mobilitást biztosító oktatási és egészségügyi rendszerért szervezett, demokratikus politikai erőként küzdhessen. Egy ilyen ágensnek már lehetne kapcsolódása egy új helyzethez, ha a világórák járása kedvezőbbé változna. Ahol a centrum nagyburzsoáziájával szemben álló ellenhatalmi tényezők kapcsolatot keresnének és találhatnának a globális kapitalizmus elnyomottjainak, kizsákmányoltjainak, népi mozgalmainak energiáival, egy egyenlőbb, demokratikusabb és humanusabb világrend megteremtése érdekében és jegyében.

*

KISS VIKTOR

Baloldal a posztmodern kapitalizmusban

Akik emlékeznek még a Kommunista Kiáltvány szövegére, azok azt sem felejtették el, mi volt ebben a szövegben annyira felemelő és lelkesítő. Marx tulajdonképpen azt fejtegeti, hogy a kapitalizmus egyre erősebb és fejlettebb lesz, ez pedig a rendszer haszonélvezőinek és ellenfeleinek végső küzdelméhez vezet majd. Az elmúlt évtizedekben azonban nem egyre közelebb, hanem egyre távolabb került ez a lehetséges végkifejlet. A nyugati társadalmakban a szervezett, nagyipari

munkásság aránya és aktivitása vészesen lecsökkent, ezeknek a társadalmaknak a hétköznapijai egyre kevésbé a szembenállásról szóltak a legtöbb ember számára. A korábbi időszakban a kapitalizmust és az önmagát azzal szemben meghatározó „létező szocializmus” közötti erőegyensúly is megbomlott, ma az utóbbi néhány periférikus országba szorult vissza, amelyek közül egyesek a túlélés, mások a kísérletezés stádiumában vannak. A korábbi baloldal meggyengülésével a rendszert védelmező erők túlsúlyba kerültek. Azoknak a mozgalmaknak az ideje, amelyekről Marx beszélt, lejárt. A régi baloldal helyén egy hatalmas úr tátong, amelyet valahogyan be kell tölteni.

De elfogadhatja-e az antikapitalista baloldal, hogy a marxizmus a múlt, a létező szocializmus nem számít többé, Marx pedig a XIX. század (egyik) legnagyobb gondolkodója „csupán”? És mi következik abból, ha mindezt elfogadja? Göran Therborn könyvében, amelyet az *Eszmélet* jelentetett meg, pontosan fogalmazta meg ezt a problémát, amivel *Leértékelt társadalom* (2009) és *Marx&Ideológia* (2011) című munkáimban magam is próbáltam szembenézni: „A kapitalizmus még mindig kitermeli – és a jövőben is ki fogja termelni – a vele szembeni haragot. Ennyiben, ellenállás és kritika tekintetében, a 19. századtól a 20. századon át egész a 21. századig a folyamatosság fennmarad. Majdnem teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a jövő filozófusai publikálnak majd új Marx-olvasatokat. A 21. század antikapitalista ellenállói és kritikusai aligha felejtik el az elmúlt kétszáz év szocialista és kommunista horizontját. De hogy a másfajta jövő hajnalát ugyanolyan színekben látják-e majd, az nem biztos, sőt inkább nem valószínű. Bizonyára antikapitalista társadalomtudósok új nemzedékei születnek majd, sokan fogják még olvasni Marxot, de az már kétséges, hogy sokan tartják-e majd értelmes dolognak marxistának nevezni önmagukat” (Therborn 2010, 222–223).

Az a két tézis, amelyeket az ezredforduló környékén megfogalmaztam, számomra továbbra is iránytűként funkcionál ezzel kapcsolatban. Az első tézisem a bipoláris világrend bukásához, a térségünkben lezajlott rendszerváltásokhoz kapcsolódott. Azt állítottam, hogy a rendszerkritikai oldal teljes megújítására volna szükség. Nem igaz ugyanis, hogy a tágran vett kritikai gondolkodás hagyományára nem kíváncsi többé senki. Az antikapitalista baloldal periférikus helyzetének oka, hogy ez a hagyomány a korábbi időszak szereplőinek dominanciája miatt szükségszerűen képtelen arra, hogy kapaszkodót nyújtson azok számára, akik a XXI. századi viszonyokkal állnak szemben. Többedmagammal úgy véltük, hogy az irányzat

képviselői végzetes hibát követnek el, és elfogadhatatlan pozíciót foglaltak el, amikor a „láng őrzése”, a szocialista kísérlet védelmezése és a rendszerváltás egyfajta harmadikutas oppozíciója mellett (Tíz éves az Eszmélet, 1999) kötelezték el magukat. Ezt a meglátást egy generációs kritikával egészítettük ki. Vagyis úgy láttuk, hogy szakítani kell a posztkadári értelmiségi és politikai elitekkel. Megszabadulva bizonyos kulturális sajátosságoktól, politikai attitűdöktől, informális hálóktól és intellektuális gátaktól, tér nyílna egyfajta termékeny káoszra, egyszersmind az addig háttérbe szorított, illetve az új helyzet szülte témáknak, elméleteknek és irányzatoknak. A baloldal új bázisának magva – gondoltam akkor például jómagam – csak azokból kerülhet ki, akik felszabadulásnak érezték 1989-et, de nem akartak ehelyett egy másik, immár globális elnyomást a fejük fölé – ezért lázadtak 1999, vagyis Seattle után. A baloldalnak tehát arra az időre kellene készülnie, amikor a kapitalizmus ténylegesen kiépül majd, elsősorban a globalizáció, az elitkritika és a fogyasztói társadalom kérdéseire koncentrálna. Ma már talán mindenki számára egyértelmű: hasonló pozíciót a radikális-forradalmi baloldal helyett végül a „forradalmi konzervatív” populista jobboldalnak sikerült betöltenie – az „alternativitás politikáját” sajnálatosan a nacionalizmus és az illiberális demokrácia képzeletvilága valósította meg.

Azóta sok tekintetben differenciáltabban látom az akkori esélyeket, és nem kevés kiábrándulás és keserűség vezetett ahhoz, hogy érdeklődésem inkább a másik hajdani alapvetésem irányába fordult. Eszerint, a tőkés viszonyok, amelyek körülvesznek bennünket, az elmúlt évtizedekben gyökeresen átalakultak, ennek köszönhetően a posztmodern kapitalizmus korszakába léptünk. Mivel jár ez a változás? Ahogyan Alain Badiou remek tanulmányában megfogalmazza: „Nekünk, akik ismertük 1968 májusát és a kínai kulturális forradalmat, kizárólagos kötelességünk továbbadni a kommunizmus szétszórt mozgalmárcsoportjainak azt a racionális bizonyosságot, mely már jelen volt különböző forró politikai pillanatokban: ami jönni fog, ami bekövetkezik, az nem lesz, nem lehet egyszerű folytatása a korábbi radikális-forradalmi baloldal jellemzőinek. A marxizmus, a munkásmozgalom, a tömegdemokrácia, a leninizmus, a proletariátus pártja, a szocialista állam, a XX. század minden jelentőségteljes találmánya többé már nem mondható valóban hasznosnak. A teória, az elmélet szintjén persze mindezeket szükséges ismerni és gondolkodni is kell róluk, de a politika mezején ezek egyszerűen a gyakorlatba át nem ültethetőkké váltak” (Badiou 2009, 105.).

Amikor posztmarxizmusról beszélek, akkor tulajdonképpen – Jameson, Bauman, Laclau, Kellner, Negri, Boltanski és mások munkásságához kapcsolódva – azt állítom, hogy jelenleg a radikális-forradalmi baloldal szempontjából átmeneti korszakban vagyunk. A kapitalizmus természete változik (vagy változott máris) meg, ezért a radikális-forradalmi politika helye és jellege is átalakul. Az átmeneti korszak nem forradalmi apályhelyzet. Nem arról van szó, hogy most éppen nincs forradalmi elégedetlenség és változtató alany, de majd újra lesz. A forradalmi apály nézőpontja ugyanis azt sugallja, hogy valami ahhoz hasonló fog visszatérni, ami hajdanán volt – még akkor is, ha gyökeresen más lesz. Az átmeneti korszak azt jelenti, hogy egy új típusú kapitalizmus van kialakulóban, amiről semmit nem tudunk, aminek egyáltalán meg kell értenünk a jellegét, hogy a vele szemben állókról/állóknak bármit is mondani tudjunk. Az elmélet számára ez egy igen izgalmas kihívás, ugyanis úgy kell a kapitalizmus új jelenségeit vizsgálnunk, hogy közben nem tudjuk, hogy ezek már azok-e amiket ténylegesen keresünk, meg akarunk érteni. De talán mégis hihetünk benne, hogy valamit már érzékelünk a posztmodern kapitalizmusról – és benne az új típusú radikális-forradalmi baloldal helyiértékéről.

A legfontosabb dolog, amit már bizonyosan elmondhatunk a posztmodern kapitalizmusról, hogy – ez nyilván nem teljesen pontos, de talán mégis használható megkülönböztetés – a rendszer az althusser-i értelemben termelési módból társadalmi formává változott át. Tulajdonképpen ez a felismerés határozza meg, hogy miben különbözik az én elméleti alapállásom az antikapitalista baloldalon évszázadnyi ideje „szokásos” baloldali megközelítéstől. Úgy gondolom, hogy a posztmodern kapitalizmusban a kapitalizmus és a politika közötti relációt két tekintetben is újra kell gondolni.

Ahogy *Ideológia, kritika, posztmarxizmus* (2018) című könyvemben kifejtem, a kapitalizmus belátható időintervallumban nem vizsgálható egy bukásra ítélt termelési módként, hanem egy stabilitásra képes, reprodukív rendszerként kell tekinteni rá. A kapitalizmusnak nincs eleve elrendelt sorsa, nincs olyan szubjektum, amely szükségszerűen vesztét okozza majd, nincs a rendszernek olyan mértékben negatív stádiuma, amelyben a radikális-forradalmi politika létrejötté elengedhetlenné válik. Ellenben a rendszer képes magát a jó és boldog élet színtereként láttatni. A radikális-forradalmi politika megalapozása ezért nem várható többé a kapitalizmus negatívumainak és fenntarthatatlanságának bizonyosságától. Ha meg akarjuk

érteni a mai kor politikai küzdelmeit, akkor nem azt kell keresni, hogy miért nem működik a rendszer, hanem hogy miért működik. A radikális-forradalmi politika hagyományos tömegmozgalmai nem tudnak megszületni a rendszer negatívumainak hatására (legalábbis a fejlett, vagy centrumországokban), mert a rendszer „pozitivitása” a meghatározó elem. Míg tehát a marxista kritika a kapitalizmus működésképtelenségéből születő politikát kívánta megismerni, az általam képviselt posztmarxizmus a kapitalizmust megalapozó és fenntartó politikáit kutatja.

De a kapitalizmus és a politika viszonyát egy másik szempontból is újra kell gondolni. A politika nem valamiféle negatív dolog, ami *post factum* érkezik, a gazdaság, a kapitalizmus ellentmondásai által termelt kisülés – ahogyan ezt a marxista nézőpont láttatja. A posztmodern kapitalizmus újdonsága, hogy maga is politikai jellegű. Amennyiben a posztmodern kapitalizmus már jó előre megalapozza saját működését, mire a hagyományos értelemben vett „politika” színre lép. Ennek egyik formája, hogy az oktatás, a fogyasztás, a média, a család „színterein” már régen kialakítják az egyének tudatát, attitűdjeit, vágyait, képzeletét, emberi kapcsolatait és érzelmeit – egyáltalában egész szubjektumát –, mire a gazdaság szigorúan vett „tereire” lépne. A posztmarxizmus számomra azért kínált vonzó eszközöket ehhez a nézőponthoz, mert az irányzat a marxizmus alapvető politikai gazdaságtani, szociológiai és történetfilozófiai orientációját politikaelméleti, társadalomelméleti és kultúrkritikai megközelítésre cserélte. Ebben pedig különösen kiemelt fontos szerep jutott az ideológia kérdésének, ami számomra nemcsak azért elsődleges, mert a kapcsolatot teremt meg az eredeti marxi életműhöz, de azért is, mert minden kétséget kizárólag az egyik középponti eszköz a kapitalizmus társadalmi-kulturális alapjainak megteremtése során.

Az elméleti absztrakció szintjén ezekből következően azt mondhatjuk, a radikális-forradalmi politika mozgásterét az jelöli ki a posztmodern kapitalizmusban, hogy mindaz, amit a rendszer kínál tud az egyéneknek, és maguk az egyének, ahogyan megformálták őket, sok esetben egyszerűen nem kerülnek fedésbe egymással. Akármennyire is törekszik a kapitalizmus finomítani saját technikáit, nem gátolhatja meg, hogy ez az elcsúszás alkalmanként bekövetkezzen a társadalom többségének esetében, és ne váljon az emberek egy bizonyos kisebbsége esetében lázadó energiák forrásává. Ennek az elcsúszásnak a két lehetséges módja jelöli ki tulajdonképpen a mai radikális-forradalmi baloldal lehetséges eszmei arculatát. Minden

olyan esetben, amikor az egyén megformálása valamilyen okból nem válik teljessé – gondoljunk ezzel kapcsolatban Gilles Deleuze és Felix Guattari elgondolásaira –, akkor úgy fogja érezni, hogy a rendszer által felkínált „jó” élet számára kényszerű és elnyomó. Minden olyan esetben pedig, amikor ugyan ez egyén többé-kevésbé sikeresen esik át a posztmodern kapitalizmus szubjektívációs folyamatain, ugyanakkor ez bizonyos szempontból túl tökéletesre sikerül, és ennek eredményeként a felkínált „jó” életet egyszerűen nem fogja elégségesnek érezni, szűknek, idegennek, nem-autentikusnak fogja látni.

Meggyőződésem, hogy a posztmodern kapitalizmus elméleti elemzésének fókuszába azoknak a jelenségeknek az analízise kell kerüljön, amelyek kapcsán ez az elcsúszás markánsan kitermelődik. Az elmúlt évtizedekben például Maurizio Mazzarato, Antonio Negri, Paul Virno és több más szerző érdeklődésének középpontjába nem véletlenül került az úgynevezett immateriális munka kérdése, ahol az egyén „sajátosságai” és a kapitalizmus „keretei” felváltva kínálják a pokol és a paradicsom érzését az egyének számára. De ettől a konkrét kérdéstől eltekintve is meggyőződésem, hogy a posztmodern kapitalizmus radikális-forradalmi baloldala annak a pozíciónak (ez nem hagyomány és nem mozgalom, pláne nem ideológia) valamiféle újabb változata lesz majd, amit Boltanski és Chiapello „művészeti kritikának” hív, amit 1968 kulturális emancipációjában és életforma-anarchizmusában máig követendőnek tartunk. (Boltanski–Chiapello 2007).

A hétköznapi valóság terepén mozogva talán könnyebben érthetővé válik, amiről beszélek. A posztmodern kapitalizmusnak egyre extrémebb körülmények között kell fenntartania és működtetnie önmagát, megteremtve a kívánatos és normális élet kereteit a társadalom nagy része számára, és ehhez egyre komplikáltabb és direktebb eszközökkel kell előállítania azokat az egyéneket, akik majd beleilleszkednek az élet tőkés kereteibe. A klímaváltozás, a virtuális valóság, a hatalmas megfigyelő apparátusok kiépülése, a globális apartheid rendszerei (például a menekültek elé húzott falak és kerítések), a flexibilis munkaerőpiac, az úgynevezett negyedik ipari forradalom, vagy a genetikai robbanás hozadékai stb. olyan sokkhatások, amelyek hatalmas ideológiai-kulturális innovációt igényelnek a rendszer működtetőitől – persze cserébe a profitközpontú gazdaság szolgálatába lehet állítani őket. Emlékezzünk vissza, a mobiltelefonokat megjelenésük pillanatában bunkofonnak hívták, súlyos beavatkozásnak tartották a személyes szférába és a tömegközlekedési eszközökön civilizálatlannak számított használni őket. De a tőkének szüksége volt az

infokommunikáció új befektetési területére. Úgyhogy két évtizeddel később az okoseszközök az élet alapjainak számítanak, és az számít különleges pillanatnak, amikor éppen nincs wifi-kapcsolat. Ehhez persze szükséges volt, hogy a társadalmak tagjait újraformálják-átalakítsák, tehát „aládolgozzanak” a mindenkori kapitalista szituációnak és a boldog életről kidolgozott vízióknak. Az ilyesmit pedig nem árt már gyermekkorban elkezdni és a szülőket, vagy a tanárokat használni beépített ügynököknek. Nem csoda, ha végső soron elég sokan érzik úgy, hogy valami nincs rendben azzal, amilyenné ez a rendszer változtatja az embereket.

De milyen szerepe lehet a (neo)marxizmusnak egyáltalán a radikális-forradalmi baloldal paradigmaváltásában? Ezt a problémát már negyven évvel ezelőtt exponálta Jean Baudrillard *The Mirror of Production* című könyvében – amely éppen az ortodox és neomarxista teoretikusok között nem váltott ki hatást, amúgy jelentős visszhangja ellenére. Baudrillard szerint, bár ellenfelei túlzottan forradalmi elméletnek tekintették és ezért rettegtek tőle – valójában mégsem bizonyult eléggé forradalminak. Miközben kimutatta, hogy a kapitalizmusban a homo economicus uralmának, a piaci és profitlogikának és a bér munkára alapozott nagyiparnak az általánossá tétele zajlik, a munka és a termelés kérdésének középpontba állításával maga is részese maradt annak az elméleti és ideológiai univerzumnak, amelyet kritizálni próbált. Marx a termelés paradigmájához láncolta magát, ahhoz a nézőponthoz, amely a kapitalizmus sajátja, és ezen keresztül szemlélte mind a múltat, mind a fényes jövő lehetőségét. Ha a „forradalom” és a „szocializmus” fogalmait nem is cseréljük le, ki kell őket szabadítani ebből a teoretikus börtönből.

A termelés paradigmája melletti elköteleződés két súlyos következménnyel járt: először is a marxizmus, mint a forradalom elmélete, egyszerűen leértékelte, másodrendűnek, utópikusnak, vagy politikailag károsnak tekintette azokat az elgondolásokat, amelyek a kapitalizmustól gyökeresen különböző világról nem az osztály, a munka, az érték, az anyagi javak terminusaiban gondolkodtak – például a mindenfajta munka felszámolását tekintették az új világ alapjának. Hiszen a marxizmus produktivizmusának szellemében valódi forradalom csak a termelés világából jöhet létre. Ezzel a marxizmus a lázadás lehetséges indítékát a munka-tőke viszony ellentmondásaira és a tőkés termelés mozgásait kísérő szociális-politikai feszültségekre redukálta. A másik súlyos következmény, hogy végső soron a marxizmus nem volt képes követni a kapitalizmust, amikor az a hatvanas évek végétől

a termelés helyett a fogyasztás paradigmáját állította a középpontba. Baudrillard annak idején megmutatta, hogy ettől a ponttól kezdve a marxizmus miért vesztette el politikai potenciálját. A marxizmus, eszerint, képtelenné vált felvenni a versenyt azzal a posztmodern kapitalizmussal, amelyben immár a fogyasztói kód, az emberről, az életről, a boldogságról, normalitásról, a politikáról stb. szóló, soha meg nem kérdőjelezett állítások, az előre konfigurált tudattalan, manipulált vágyak, a biopolitikai kényszer, az (ön)fegyelmezési apparátusok, a kreativitás, az aktivitás, az emberi kapcsolatok stb. felhasználásával nyomnak el bennünket és állítanak a profit szolgálatába.

A XXI. századra végérvényesen kiéleződnek ennek a két fogyatékoságnak a következményei. A baloldal „kedvenc” társadalmi rétegei egyre konzervatívabbá (ne adj isten rasszistábbá) válnak, egyre perifériusabbak és egyre inkább azonosulnak a kapitalizmus képzeletvilágával és mindazzal a nyelvvel, amit a tágan vett fogyasztói társadalom tanított nekik. Ezzel párhuzamosan, a marxista gyökerű társadalomkritikának éppen azoknak a területeknek az analízisére nincs eszközkészlete és érzékenysége, amelyek a posztmodern kapitalizmus politikai folyamatainak megértése szempontjából lényegesek. A kapitalizmus alapvetően politikai gazdaságtani megközelítésmódjáról a hangsúlyt át kell helyezni a társadalom, a kultúra és a politika posztmodern elméleteire. Az ennek az új érzékenységnek a nevében fellépő és az új eszközöket a marxista hagyományon kívül kutató szellemi irányzatnak a képviselőit nevezzük posztmarxistáknak.

Végso soron tehát azt állítom, hogy az antikapitalistáknak el kell fogadniuk: az egyre extrémebb körülmények között, az egyének egyre nagyobb mértékű alakítása segítségével fenntartott kapitalizmus – belátható időintervallumot tekintve legalábbis – újra és újra el tudja végezni saját újraformálását. A hajdani szép idők a baloldal számára nem hozhatók vissza, nem adódik többé sem egy szükségszerű forradalmi periódus, egy végső válság, sem egy nyilvánvaló gazdasági-társadalmi alternatíva a rendszer működéséből. A radikális-forradalmi baloldal újraszervezése csak akkor lehet sikeres, ha képessé válik arra, hogy a posztmodern kapitalizmus felfedezett új kontinensét ne a modern kapitalizmus mértékeinek és saját korábbi eszményeinek nevében vizsgálja. Hogy megértse a rendszer új „politikai logikáit”. A baloldal azonban láthatóan éppen ellenkezőleg cselekszik: a kapitalizmus összeomlásáról szó tudományos víziókat, nyakig merül a nyilvánosság napirendjén lévő ügyekbe és az anyagi kérdések világába, vagy éppen kényszeresen kutatja a hajdani munkásmozgalmi, antifasiszta és for-

radalmi kulisszákat – és abban reménykedik, hogy a nagy antikapitalista harc majd újra a félperiféria vagy a periféria vidékeiről indul el. Őszintén szólva ezért nem vagyok túl bizakodó abban a tekintetben, hogy a radikális-forradalmi baloldal képes lesz-e megszabadulni saját árnyától – különösen idehaza, ahol olyan keveset értünk és tapasztaltunk abból, amiről a különféle posztmodern baloldali irányok képviselői beszélnek.

Márpedig ha lesz bármilyen forradalomszerű a kapitalizmus központjaiban a következő évtizedekben, akkor az bizonyosan autonomista és ellenkulturális formát ölt, és nem sok köze lesz mindahhoz, ami a „modern” baloldaliak maradványainak legnagyobb részét leköti. Autonomista, mert hadat üzen a posztmodern kapitalizmus egyén feletti uralmának, és ellenkulturális, mert nem kér a rendszerben választható életkeretekből, és nem fogadja el a csillapíthatatlan profitéhség által előidézett extrém körülményeket.

Felhasznált irodalom

- Boltanski, Luc – Chiapello, Eve 2007: *The New Spirit of Capitalism*. London, Verso
 Badiou, Alain 2009: A kommunizmus múltja, jelene és jövője. *Fordulat*, Vol. 2, No. 5. 95–108.
 Tíz éves az Eszmélet 1999. *Eszmélet*, Vol. 11, No 43. 163–164.
 Therborn, Göran 2010: *A marxizmustól a posztmarxizmus felé*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány.

*

BRUNO DE CONTI – PATRICIA VILLEN

A radikális baloldal és a szocializmus perspektívái Brazíliában és Latin-Amerikában

A forradalom a harcban épül.
Amílcar Cabral

Előzetes megállapításként azt mondhatnánk, hogy a radikális baloldal és a szocializmus perspektívái Latin-Amerikában – és az egész világon – soha nem voltak ilyen sivárak. Hiszen a progresszív kor-

mányzatok pusztá létrejötte a szubkontinensen az utolsó évtizedben – az úgynevezett rózsaszín hullám¹ – erőszakos reakciókat váltott ki a felsőbb osztályokból, s külső intervenciót (jelesen az Amerikai Egyesült Államok részéről), amelynek az eredménye az lett, hogy mindenütt államcsínyekre került sor (Hondurasban 2009-ben, Paraguayban 2012-ben, Brazíliában 2016-ban, Bolíviában 2019-ben és Venezuelában 2002 óta tartó, elhúzódó államcsínykísérlet folyik).² Ezek közül némelyikben hagyományos jobboldali csoportok jutottak hatalomra, másokban a szélsőjobboldal, de a gazdasági program mindenütt nagyon hasonló, a neoliberalizmus ideológiája határozza meg. A 2020-as évek elején Latin-Amerika politikai színpadát teljesen a jobboldali kormányzatok uralják.³

Ám ha eloszlattuk a ködöt, s megpróbáljuk megragadni a politikai káosz és a szélsőjobboldali pártok világszerte tapasztalható felemelkedése mögött rejlő folyamatok lényegét, akkor rájövünk, hogy mindez annak következménye, hogy éleződnek a kapitalizmus ellentmondásai, mindenekelőtt a munkaerőpiaccal kapcsolatos feszültségek (amelyeknek közvetlen hatásuk van családok millióinak mindennapi életére): munkanélküliség (főleg a fiatalok között), bizonytalan munkahelyek, alacsony nyugdíjak (vagy akár a nyugdíjba vonulás lehetetlensége), xenofóbia, amelyet a tömeges bevándorlás táplál, és így tovább.⁴ A társadalmi-gazdasági folyamatok eme dinamikája, amely nyilvánvalóan a tőkés rend következménye – főleg a perifériális és félperifériális országokban – mélységes kétségbeesést vált ki a népességben, ami aztán termékeny talaja lesz a szélsőjobboldali mozgalmak kialakulásának.

Itt felmerül egy látszólagos paradoxon, amely nagyon árulkodó: a „szocializmus” szót egyre többet használják az elmúlt években, s naponta többször is elhangzik éppen ezeknek a szélsőjobboldali vezéreknek a szónoklataiban meg nyilatkozataiban. Még ha céltudatosan eltorzítják is ennek a szónak a jelentését, ez akkor is elárulja, hogy ezek a csoportok mélyen és őszintén félnek a szocializmustól és a radikális baloldaltól. Hasonlóan az 1920-as és 1930-as években történetekhez, ezek a csoportok is – akárcsak akkoriban a fasiszták – észreveszik a fentebb leírt ellentmondások és a robbanás potenciálját, amely bennük rejlik. Nem véletlenül: a társadalmi feszültségek az utóbbi években már érlelődnek az egész világon; s 2019-ben Latin-Amerika különösen fontos helyszíne lett ezeknek a robbanásoknak (például Porto Rico, Honduras, Chile, Kolumbia, Argentína, Ecuador, Haiti).

Ebben az értelemben láthatjuk, hogy még a sötét éjszakában is van tere a radikális baloldálnak és a szocializmusnak. Mindazonáltal annak lehetősége, hogy az egyéni kétségbeesést és elégedetlenséget olyan társadalmi cselekvővé formáljuk, amely képes lesz felépíteni a szocializmust, mindig a társadalmi mozgalmak erejétől függ. Ami ennél is fontosabb, mindez olyan mozgalmakon múlik, amelyeknek nem csak az a céljuk, hogy megszerezzék vagy visszavegyék a hatalmat, a progresszív pártok újraválasztása révén, ez ugyanis – a latin-amerikai történelem tanúsága szerint – nyilvánvalóan kevés. Mint Mészáros megállapította,⁵ a tőke mindig meg tudja szervezni magát, és rá tudja kényszeríteni saját rendjét a társadalomra, intézményeken kívüli eszközökkel is, tehát a tőke elleni harcnak is intézményeken és parlamenteken kívül (is) kell folynia.

E vonatkozásban, persze, a helyzet nagyon összetett Latin-Amerikában. Brazíliában a legfontosabb társadalmi mozgalom az utolsó évtizedekben az MST (a földnélküli falusi dolgozók mozgalma) volt. Törekvései alapvetően a földreformra irányultak, de sikerült kiterjesztenie akcióit számos más fontos területre, főleg az ökológiai kérdésekkel és a neoliberalizmus bírálatával kapcsolatban. Létrejöttétől kezdve képes volt – a szolidaritásra alapozva – közös cselekvési teret (megszállt területeket) kialakítani a többi társadalmi mozgalommal együtt, s egyszersmind egyetemet létrehozni a falusi munkásoknak, ahol összeegyeztethették a földműves munkát a szocializmus építésére irányuló tudományos képzéssel. Sajnálatos módon, ez a forradalmi impulzus az utolsó két évtizedben elsorvadt, aminek a fő oka a kormányzattal – a Munkáspárt kormányának idején – kötött hallgatólagos szövetség volt, mert a fokozatos társadalmi átalakulás ígérete visszafogta a tömegek mozgalmát, a demonstrációkat, s következőképpen a konkrét (és strukturális) változásokra irányuló, alulról jövő nyomást. Az MST-n kívül egy másik fontos társadalmi mozgalom az MTST (a hajléktalan munkások mozgalma) – Guilherme Boulos, a csoport vezetője elindult a 2018-as választásokon, de a szavazatok kevesebb mint 0,6%-át kapta.

Így hát a helyzet Brazíliában távolról sem fényes. A Dilma Rousseff ellen végrehajtott államcsíny⁶ és az utódai (Michel Temer és Jair Bolsonaro) által végrehajtott radikális neoliberális reformok nem adtak lökést valamilyen szervezett ellenzék kialakulásának. Jelenleg az oktatási reformért folytatott tömegtüntetések (2019) és az olajmunkások általános sztrájkja adnak némi reményt a növekvő ellenállásra, de sajnálatos módon, nem mindig könnyű közös és állandó mozgó-

sítást szervezni. A baloldalon a politikai viták arra összpontosulnak, hogy meg kell akadályozni Bolsonaro újválasztását a következő választásokon – feltehetően a nagyon különböző politikai háttérű csoportok „széles frontja” révén –, ami persze kétségkívül szükséges, de egyszersmind rövidlátó is, ami az ország előtt álló történelmi és strukturális kihívásokat illeti, a kapitalizmus meghaladásáról már nem is beszélve. Ezért a radikális baloldali és szocialista mozgalmak léteznek és aktívak, de sajnos nagyon szűk kisebbséget alkotnak.

Chile nagyon érdekes esete a tömeges mozgósításnak a mai Latin-Amerikában. A szabad oktatás védelmétől indulva, a tömegmozgalmak megerősödtek, és egyre több kérdésre terjedtek ki, most pedig Sebastián Piñera kormánya bírálatainak és annak szentelik energiáikat, hogy lerombolják Pinochet diktatúrájának „intézményi örökségét”. Négy esztendei intenzív mozgósítás – és a kormányzat erőszakos válaszlépései – után 2020 áprilisában népszavazás lesz az új alkotmányról. Ez bizonyosan részleges győzelem, de egyszersmind csapdának is tekinthető, ugyanis ha a meglehetősen konzervatív parlament állítja össze az új alkotmányt, akkor a népi követelések egy részét biztosan meg fogják vétózni. Ezért a radikális baloldali pártok és csoportok inkább egy Szabad és Szuverén Alkotmányozó Nemzetgyűlésért küzdenek.

Argentínában, nem úgy, mint más latin-amerikai országokban, a szakszervezetek még mindig elég erősek. Azonban ezek nem igazán radikális baloldali szakszervezetek, hanem többnyire inkább a „peronizmushoz” kapcsolódnak, amely Juan és Eva Perón örökségére hivatkozik, vagyis progresszív, de nem forradalmi programért áll ki. Egyfelől, a peronizmus – a peronista Alberto Fernandez legutóbbi elnökválasztáson aratott győzelme révén – mégis lehetővé tette, hogy Argentína népe megakadályozza az ultraliberális Mauricio Macri újválasztását. Másfelől, az ilyen típusú progresszív kormányok – különösen a tőkés világrendszer perifériáin – nyilvánvalóan korlátozott mozgástérrel rendelkeznek, ezért nem várhatunk tőlük radikális változásokat. Mégis, Argentína egyike azoknak az országoknak, ahol a radikális baloldalnak sikerült több képviselővel bejutni a parlamentbe (a FIT-U, a Munkások Baloldali Frontja révén).

Bolíviában a bennszülött népesség – az Evo Morales elleni államszínnyel szembeni – mozgalma igen jelentős volt, de sajnos a jelenlegi törvénytelen kormány nyers erőszakkal verte le. Remélhetőleg ezek a mozgalmak kitartanak. Venezuelában a nemzetközi embargó és az olaj alacsony ára által teremtett gazdasági válság ugyan nagyon meg-

nehéztette a Maduro-kormány dolgát, de érdekes módon – és pedig annak ellenére, hogy Maduro kétségkívül követett el tévedéseket – a népesség nem elhanyagolható része továbbra is támogatja a szocializmus építését az országban.⁷

Kuba kétségkívül a legdicséretesebb példa Latin-Amerikában. Annak ellenére, hogy az elmúlt hatvan évben rendkívül súlyos gazdasági embargónak és mindenféle más támadásoknak volt kitéve az Egyesült Államok részéről, sikerült fenntartania a szocializmust, nagyon magas szintű egészségügyi és oktatási rendszerrel és az egész népesség olyan életszínvonalával, amely persze szerény, de kétségkívül meghaladja latin-amerikai népesség átlagszintjét. Annak ellenére, hogy vannak nézeteltérések a forradalom folytatását illetően, a kormányzat mindig számíthat a népesség egy részének támogatására. A fő probléma a nemzedéki megosztottság, mivel a forradalom támogatói főleg az idősebb emberek közül kerülnek ki, a fiatalok pedig legtöbbször inkább reformokat akarnak.

Végül fontos röviden megemlítenem egy mozgalmat, amely főleg Ecuadorban⁸ talált tömegbázisra, de azért elterjedt más dél-amerikai országokban is: ez pedig a *buen vivir* (jól élni). Ez nem sorolható a szocialista mozgalmak közé (legalábbis nem a szó „kanonizált” értelmében), de vallja a kapitalista rendszer meghaladásának szükségességét. Ez a mozgalom úgy érvel, hogy a latin-amerikai bennszülött népesség egyike a világ azon kevés népeinek, amelynek sikerült kizsákmányolás nélkül és a természettel harmóniában élnie, tehát az egész világnak meg kellene tanulni az indiánoktól, hogy olyan közösségeket szervezzenek, ahol tiszteletben tartják az „emberi lény” jogait, de egyszersmind a „pacha mama”, az anyatermészet jogait is. Ezen népek története konkrét történelmi példa az olyan életre, amely alternatívája lehetne a kapitalizmusnak és a gazdasági fejlődés fetisizálásának. A mozgalom növekszik, de inkább értelmiségi körök vitáira korlátozódik, nincs még szélesebb társadalmi bázisa.

Láthatjuk tehát, hogy a szocialista mozgalmak helyzete Latin-Amerikában távolról sem ígéretes, de nem is teljesen kilátástalan. Jelen helyzet egyik nagy kihívása abban áll, hogy átalakult az a terep, amelyen ki kell építeni a szolidaritás kötelékeit a dolgozók között, ami aztán elvezethet a kollektív küzdelemhez a kizsákmányolás ellen. Ez különösen nehéz egy olyan társadalmi kontextusban, amelyet Ricardo Antunes úgy nevez: „a munka új alakzatainak rendszere”,⁹ amely újfajta megosztottságokat teremt a dolgozók között: foglalkoztatottak és munkanélküliek, rendszeresen és alkalmilag/részidőben

foglalkoztatottak, képzett és képzetlen, bennszülött és bevándorló munkások között.

Sok terep kutatás után Bogotában, a Kolumbiai Nemzeti Egyetem (Unal) – Cesar Giraldo professzor által irányított – társadalmi-gazdasági kutatócsoportja kimutatta, hogy a túlélés minimális feltételeiért – általában informális és alkalmi állásokban – folytatott harc aláás mindenfajta szolidaritást, amelyet az azonos helyzetben lévő munkásoktól várhatnánk. A munkaerő eme új helyzetének és a jobboldali pártok által gyakorolt kemény elnyomásnak köszönhetőn a szakszervezetek napjainkban nagyon gyengék Latin-Amerikában, mint azt fentebb megtárgyaltuk. Ezzel egyidejűleg az állami egyetemek elleni erőszakos támadásoknak¹⁰ az a céljuk, hogy aláássák a társadalomkritikai reflexió lehetőségét.

Mégis, az újjászerveződés lehetőségeit soha nem rombolják le teljesen. Ellentétben némely prognózisokkal (például André Gorzével), a kapitalizmusban a munkásosztály nem fog eltűnni, hanem – tágabb értelemben véve, úgy, hogy beleszámítjuk a munkanélkülieket, a bizonytalan megélhetésű önálló kisegzisztenciákat stb. – mindig növekedni fog. És amikor megszerzi azt, amit Marx „osztálytudatnak” nevezett, forradalmi potenciálja mindig kibontakozhat. Végül is a munkásosztálynak még mindig hatalmas, megkérdőjelezhetetlen ereje van – és ez, mint fentebb szoltunk róla, mérhetetlen félelmet ébreszt a tőkésosztályban. Először is azért, mert ez a munkásosztály alkotja a népesség többségét (mégpedig egyre növekvő többségét). Másodszor is, mert ez az osztály hajtja előre a gazdaság és a társadalom stratégiai fontosságú szektorai (a nagyipar, az energiatermelés, a szállítás stb.) fejlődését. Így a munkásosztálynak hatalmában áll megzavarni a kapitalista gazdaság önújratermelő körforgását, megnyitva az utat a rendszer meghaladása felé. Hogy ez megtörténhessen, a munkásosztálynak meg kell értenie, hogy a társadalmi problémák lényege magában a kapitalista rendszerben gyökeredzik, abban, ahogy a rendszer működik: a munkaerő kizsákmányolásában és a megélhetés eszközeitől – különböző eszközökkel – való megfosztásában. Amílcar Cabral, a XX. század egyik legkiválóbb afrikai vezetője szerint, akkor léphetünk előre a nép mozgósításában, ha ezt megértjük, de egyszersmind átfogóan felmérjük azt a társadalmi-gazdasági és kulturális valóságot is, amelyet a forradalmi erők át akarnak alakítani. Az emberek csak akkor kötelezik el magukat a harcnak, ha belátják, hogy ez a forradalmi gyakorlat átalakítja a valóságot, amelyben élnek.

Összegezve: hatalmas esélyek állnak a szocializmus előtt – Latin-Amerikában és az egész világon –, mert a szocialista mozgalom a kapitalista rendszer lényegéből fakadó ellentmondások elmélyüléséből fakad. A legnyilvánvalóbb jele ennek a forrongás, amely az egész világon tapasztalható. Mindemellett jelen helyzetben nagyon nehéz a munkásság megszervezése a radikális változás, egy új gazdasági rendszer megteremtése érdekében. E folyamat elősegítéséhez döntő fontosságú, hogy világméretben egyesítsük a különböző erőket és megosszuk a konkrét tapasztalatokat. Más szavakkal: abszolút szükséges, hogy minden kritikai mozgalom bekapcsolódjon olyan nemzetközi hálózatokba, amelyek fokozzák a harcot, főleg a perifériális és félperifériális országokban, amelyek – a világpiacon elfoglalt helyzetükből adódóan – hasonló problémákkal szembesülnek.¹¹ A jobboldali és szélsőjobboldali csoportok támadásai nemzetközi méretekben zajlanak, tehát a velük szembeni ellenállás és a forradalom lehetőségeinek kimunkálása is globális kell hogy legyen. Végül, a gyakori és mindenütt elterjedő felkelések az egész világon radikális és strukturális változásokhoz vezethetnek, amelyek megvalósíthatják az emberiség felszabadítását, vagyis a szocializmust.

Jegyzetek

- ¹ „Rózsaszín”, mert ezen kormányok közül nem sok jellemezhető „vörös”-ként, habár bizonyos tekintetben progresszívek voltak (főleg a szociálpolitika terén). Néhány példa erre: Luis Inácio Lula da Silva és Dilma Rousseff Braziliában, Néstor és Cristina Kirchner Argentínában, Rafael Correa Ecuadorban, Tabaré Vazquez és José Mujica Uruguayban, Fernando Lugo Paraguayban.
- ² A történelmi tapasztalat az, hogy a felsőbb osztályok a progresszív kormányzatok intézkedéseire azzal válaszolnak, hogy puccsokat szerveznek (vagy legalábbis megpróbálkoznak ezzel). Ez volt a helyzet 1964-ben Braziliában, João Goulart esetében, 1973-ban Chilében (Salvador Allende ellen); és számos más országban, számos más történelmi pillanatban. A puccsok nyomán kemény, jobboldali diktatúrát vezettek be.
- ³ A három fő kivétel: Venezuelában Nicolás Maduro rendszere, Andrés Manuel López Obrador kormánya Mexikóban és Alberto Fernández Argentínában.
- ⁴ Ezzel párhuzamosan, a közszolgáltatások romló minősége hozzájárul a népesség többsége életfeltételei rosszabbodásához.
- ⁵ Mészáros, István 1995: *Beyond Capital: Toward a Theory of Transition*. London, The Merlin Press. (Magyarul: Mészáros, István 2009–2010: *A tőkén túl. Közelítések az átmenet elméletéhez*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány)
- ⁶ A Braziliában 2016-ban végrehajtott államcsíny elemzését illetően lásd: Villen, Patricia 2017: *A crise brasileira e as rachaduras do sistema* In: Lucena, C. –

Previstali, F. – Lucena L. (eds.): *A crise da democracia brasileira*. Navegando, Uberlandia. Elérhető: <https://www.editoranavegando.com/copia-politicas-educacionais-1>.

- ⁷ A 2019-es latin-amerikai tömegtüntetések részleteit illetően lásd: Conti, Bruno De: *A utopia neoliberal na América Latina e os contramovimentos*. *Jornal dos Economistas*, 2019/369.
- ⁸ A *buen vivir* fő képviselője Alberto Acosta, aki annak az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek volt az elnöke, amely bevezette az ecuadori alkotmányba az „anyatermészet” jogait. A részleteket illetően lásd például: Acosta, A. 2017: *Living Well: ideas for reinventing the future*. *Third World Quarterly*, Vol. 38, No. 12.
- ⁹ Antunes, Ricardo 2009: *Os sentidos do trabalho: ensaio sobre a afirmação e a negação do trabalho*. Sao Paulo, Boitempo.
- ¹⁰ Különösen érvényesült ez a tendencia a Bolsonaro-kormány idején.
- ¹¹ Ebben a vonatkozásban sokat tanulhatunk a XX. század második felének afrikai forradalmaitól.

(Fordította: Szalai Miklós)